

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

PŘEDMĚT, NEBO PŘÍSLOVEČNÉ URČENÍ?

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autor práce: Veronika Langová

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: 3.

2012

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s §47 zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 27. července 2012

.....
Veronika Langová

Ráda bych mnohokrát poděkovala vedoucí své bakalářské práce, doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení, udílení cenných rad, trpělivost a veškerý čas, který mi věnovala. A také bych chtěla poděkovat Mgr. Lucii Medové, MPhil., Pd.D. za spolupráci a rady při řešení této problematiky.

ANOTACE

Tématem bakalářské práce je Předmět, nebo příslovečné určení? V práci se tedy zabýváme větnou syntaxí a vývojem názorů na vyjadřování a rozlišování dvou větných členů – předmětu a příslovečného určení. Cílem bakalářské práce je shromáždit přístupy českých lingvistických škol, reprezentované jmény Šmilauer, Hrbáček, Daneš za školu pražskou a Grepl, Karlík za školu brněnskou, oba přístupy teoreticky porovnat a na základě výsledků zjistit, zda by bylo možné vymezit přesná kritéria, která by s jistotou určila, zda se na daný výraz dívat spíše jako na příslovečné určení, nebo jako na předmět.

ANOTATION

The theme of this work is Object or Adverbial? Therefore, we are going to deal with the sentential syntax and the development of the opinions of the distinction between the object and the adverbial. The aim of the work is to accumulate the component standpoints of the Czech linguistic schools, the Prague school (Šmilauer, Hrbáček, Daneš) and the Brno school (Grepl, Karlík), to carry out a theoretical comparison and to find out (using the established facts) if it is possible to define criterions applyable for the definite decision, whether to determine a given word as an adverbial, or as an object.

OBSAH

Úvod	8
1. Jak na předmět a příslovečné určení	10
1.1 Předmět.....	10
1.2 Příslovečné určení	12
2. Tradice pražské školy	13
2.1 Předmět	16
2.2 Příslovečné určení	19
2.2.1 Příslovečné určení místa.....	20
2.2.2 Příslovečné určení času	21
2.2.3 Příslovečné určení způsobu a jednotlivé typy	21
2.2.3.1 Příslovečné určení prostředku	23
2.2.3.2 Příslovečné určení zřetele	23
2.2.4 Příslovečné určení příčinnosti a jednotlivé typy	24
2.2.5 Zvláštní druhy příslovečného určení	26
3. Větné pozice	28
4. Valence	29
5. Tradice brněnské školy	30
5.1 Komplement	34
5.1.1 Aktantové komplementy	34
5.1.1.1 Podmětový komplement	34
5.1.1.2 Předmětový komplement.....	34
5.1.1.3 Příslovečný komplement	41

5.1.2	Neaktantové komplementy	42
5.1.2.1	Způsobové a měrové komplementy	42
5.1.2.2	Kopredikátové komplementy	43
5.2	Adjunkt	43
5.2.1	Cirkumstantové adjunkty	44
5.2.1.1	Časoprostorová určení	45
5.2.1.2	Způsobová a měrová určení	45
5.2.1.3	Určení prostředku v širokém smyslu	46
5.2.1.4	Určení původce	47
5.2.1.5	Určení zřetele	48
5.2.1.6	Určení očekávaných, ale nenastalých okolností	49
5.2.1.7	Určení zamlžených okolností	49
5.2.1.8	Určení irelevantních okolností	49
5.2.1.9	Určení příčinná v širokém smyslu (typy)	49
5.2.2	Kopredikátový adjunkt	50
Závěr	.....	51
Seznam literatury	.....	54
Seznam použitých zkratk a značek	.....	57

Úvod

Syntax je známa jako nauka o větě a o slově jako části věty. Předmět skladby, co se uspořádání syntaktické látky týče, není zcela jednotně pojímán. Obě složky syntaxe (výklady o větě a výklady o významu slovních druhů a tvarů) se probírají odděleně, nebo zároveň. Způsobem prvním je syntaktická látka uspořádána například v *Historické mluvnici jazyka českého* (1929) J. Gebauera a v *Mluvnici spisovné češtiny* (1949) F. Trávnička. Výklady z významosloví, tedy o významech tvarů slovních druhů, v rámci výkladů o větě se zabývají například *Novočeská skladba* (1966) V. Šmilauera, *Skladba spisovné češtiny* (1972) J. Bauera a M. Grepla. Výklady přístupem zčásti odděleně a zčásti v rámci výkladu o větě nám podává například publikace *Základy české skladby* (1962) F. Kopečného. Tedy každá mluvnice a skladba češtiny užívá jiné metody. Metodologická stránka syntaktických výkladů, při popisu skladby českého jazyka v našich syntaxích, vychází tradičně z koncepce závislostní syntaxe. Věta je chápána jako řetěz závislostí, které se uskutečňují v rámci skladebních dvojic. Ovšem podle některých lingvistů jsou důležité také principy valenční syntaxe, například F. Daneš, Z. Hlavsa, J. Novotný, M. Grepl a P. Karlík, zakladatelem valenční syntaxe se stal již ve 30. letech 20. století francouzský lingvista Lucien Tesnière (Novotný 1984: 2–3).

V této práci bychom se chtěli zaměřit na konkrétní problém, a to jak jsou různými lingvisty definovány předmět a příslovečné určení, ale hlavně, jak rozlišovat mezi předmětem a příslovečným určením. „*Otázka, kde vést hranice mezi předmětem a příslovečným určením, patří odedávna k otázkám, které se ve větné skladbě nepodařilo dosud zdařile vyřešit*“ (Panevová, *Naše řeč* 1975: 61). Jak J. Panevová ve svém článku dále podotýká, existují práce, v nichž je jasné rozlišení dvojic pojmů, a dokonce i měřítko pro jejich vymezení (Šmilauer, *Novočeská skladba*, 1966). Ovšem také hovoří o nedostacích užívaných měřítek, a tedy o nejasnosti hranice mezi předmětem a příslovečným určením. Novější práce, ať už naše či zahraniční, ať vědomě, či ne zcela uvědoměle, ponechávají základní otázku jednoznačných a ověřitelných měřítek pro třídění a rozlišení těchto dvou členů nedořešenou. Ve větné skladbě rozlišujeme vedle stránky mluvnické i významovou (sémantickou) stránku. Poté se ovšem naskytne otázka, která slovesná rozvití pokládat za nutná. Nestačí

už totiž jen větněčlenská úplnost věty. Je tedy i velmi důležitá valence a intence a valenční a intenční potenciál predikátorů. A lingvisté F. Daneš a Z. Hlavsa (1987) při syntaktické analýze pracují s pojmy konstitutivní, nekonstitutivní, obligatorní, potenciální, fakultativní.

Tato práce je prací kompilační a konfrontační. Z nashromážděného materiálu a poznatků tedy nyní spojíme názory jednotlivých badatelů obecně na celou větnou skladbu, větu a větné členy a konkrétně a podrobněji na danou problematiku rozlišení předmětu a příslovečného určení. Nejprve se tedy pokusíme určit obecně známé vymezení těchto dvou členů, a to v první kapitole *Jak na předmět a příslovečné určení*. K tomuto vymezení nám pomůže především publikace *Čeština: řeč a jazyk* (Čechová a kol. 1996) a pohled Josefa Hrbáčka. V kapitolách následujících se zaměříme na přední dvě lingvistické školy a porovnáme jejich přístupy k danému tématu. V kapitole *Tradice pražské školy* představíme pražskou lingvistickou školu v čele s Vladimírem Šmilauerem, představitelem transformační syntaxe. Budeme danou problematiku rozebírat z pohledu V. Šmilauera, tedy pouze z formální stránky. Další stručnou kapitolu pod názvem *Větné pozice* věnujeme Františku Danešovi a Zdeňku Hlavsovi, kteří už představují syntax valenční, ale jsou také zástupci pražské lingvistické školy. Čtvrtá kapitola s názvem *Valence* pokračuje v duchu valenční syntaxe a vysvětluje pojmy spojené s valenční teorií. Zde nám Jiří Novotný nastíní jinou možnost pohledu, než poskytl V. Šmilauer a tento přístup nám pomůže k pochopení kapitoly další, a to *Tradice brněnské školy*. V této kapitole si představíme školu brněnskou spojenou kromě lingvistů starší generace, jako byli František Trávníček a František Kopečný, se jmény Jaroslava Bauera a zvláště pak Miroslava Grepla a Petra Karlíka, jejichž přístupy k řešení problematiky předmětu a příslovečného určení budeme sledovat. Převážně teoretická práce je doplněna o názorné příklady. Cílem naší práce bude tedy samotná konfrontace přístupů dvou již zmíněných lingvistických škol, jejich názorů a pohledů na danou problematiku a dále zjistit, zda by bylo možné vymezit přesná kritéria pro hranice mezi předmětem a příslovečným určením

1. Jak na předmět a příslovečné určení?

V našem povědomí jsou zakódována určitá gramatická pravidla, podle kterých se řídíme už od základní školy. Základní příručkou pro základní a střední školy, co se lingvistiky týká, byla *Česká mluvnice* (1951, 1960, 1964, 1970) a několikrát vydání *Stručné mluvnice české*, poslední v roce 2002, autorů **Bohuslava Havránka** a **Aloise Jedličky**. Středoškolským a později hlavně vysokoškolským učebním materiálem se mimo jiné stala i publikace *Čeština: řeč a jazyk* (1996, 2000) **Marie Čechové** s kolektivem. Tato mluvnice je v povědomí veřejnosti, a proto jsme si ji vybrali pro základní vymezení těchto dvou větných členů. Autorem celé kapitoly a tedy i samotné „definice“ předmětu a příslovečného určení je Josef Hrbáček.

Podle **Josefa Hrbáčka** je syntaktický rozbor rozdělen do dvou částí, a to struktury věty a souvětí a tvoření věty a souvětí. V části první se analyzuje věta z hlediska receptora v komunikačním procesu a v druhé části z hlediska produktora. Analýza z hlediska receptora vychází z věty konkrétní a hotové. Adresát ji tak vnímá při jejím příjmu. A samotná analýza se provádí tradičním způsobem, a to systematicky od celku k částem. Základem je rozbor závislostních vztahů. Postupně se dospívá k určení jednotlivých větných členů. Hrbáček při rozboru užívá metodiku podle Vladimíra Šmilauera a přihlíží k sémantické stránce věty. Rozlišuje zde tedy i větu a výpověď. Receptor provádí dekódování a tomu při analýze věty odpovídá postup od formy k významu (Hrbáček a kol. 1994).

1.1 Předmět

„Předmět (objekt) je rekční (vazebné) doplnění slovesa nebo dějového adjektiva (mimořádně může být řídicím členem předmětu i adverbium: nezávisle na okolnostech a citoslovce: na knihu!, hele ho, bác ho; na citoslovce se přenáší vazba od sloves podobného významu: vezmi si knihu, vidím ho, uhodil ho). Předmět determinuje svůj řídicí člen jako jeho nutné významové doplnění a je jím tvarově určován (je v pádě, který mu určuje řídicí člen)“ (Čechová a kol. 1996: 276–277). Sloveso, na němž je předmět závislý, je sloveso předmětové. Pokud je na slovese závislý jeden a více předmětů, může jít buď o předmět několikanásobný, nebo o různé druhy – akuzativní a dativní. Akuzativní objekt je přímý a ve větě následující jsou nepřímé předměty. Pokud

je řídicím výrazem adjektivum, bývá nejčastějším předmětem genitivní a dativní předmět. Nejčastěji se předmětem vyjadřují významy – plný zásah, částečný zásah, výsledek, smyslový podnět, cíl, pomůcka děje, adresát. Sám předmět je vyjadřován skladebním podstatným jménem, zájmenem, infinitivem, či vedlejší větou. Skladební substantivum může být morfologické substantivum v různých pádech (i předložkových), kromě nominativu a vokativu; ohebné slovo jmenné povahy (*ho, každému*); zpodstatnělé neohebné slovo (*Řekl ano. Každé proč má své proto.*); přičestí trpné ve středním rodě (*Nechal otevřeno*) (srov. tamtéž: 277). „Předmět vyjádřený infinitivem není člen s rekční závislostí“ (tamtéž: 277). Ale lze u něj rekční závislost sekundárně vyjádřit, a to odkazovacím zájmeným výrazem (*Pokoušíme se o to, kombinovat výsledky.*). Musí stát po plnovýznamových slovesech jiných než pohybových, nikoli po slovesech modálních či fázových. Předmět bývá nejčastěji v **akuzativu** (*Horníci kopou uhlí.*), ale jak bychom se dívali na případy ze *Stručné mluvnice české* (Havránek – Jedlička 2002: 160), které jsou zde označeny za předmět: *Dívají se na sloje* (předmět, nebo příslovečné určení místa), *Užívají sbíječky* (předmět, nebo příslovečné určení prostředku, nástroje). Předmět v **genitivu** můžeme najít především u sloves: *dbát (rady), litovat (činu), dosáhnout (úspěchu), dojít (uznání), dopustit se (chyb), bát se (trestu), zbavit se (nepřátel), účastnit se (přednášek), atd.* Předmět je dále patrný u sloves s předponami jako *na-*, *při-*, *u-* s významem částečnosti nebo množství: *natrhat (jablek), přidat (soli), ubrat (vody)*. Sloveso *vzpomenout* má vedle předložkové vazby *s na* knižní vazbu s genitivem *vzpomenout (přítel, zásluh)*. Některá slovesa s původní vazbou genitivní mají v dnešním spisovném jazyce už jen vazbu s akuzativem (*žádat, hledat, přát si*). Avšak jsou i slovesa s možností užití obou vazeb (akuzativní i genitivní) jako například *užít, využít, použít (kleště, nátlaku)* (srov. tamtéž: 161). Předmět lze někdy jen obtížně odlišit od příslovečného určení, zejména pokud je – předložkový, v instrumentálu, dativní. U předložkových výrazů bývá předmětový význam abstraktní (*upadl do rozpaků, přistoupit na návrh*), příslovečný význam je spíše konkrétní (*upadl do jámy, přistoupit na parník*) (srov. Čechová 1996: 278). U objektu vyplývá výběr předložky z řídicího výrazu (*ucházet se o, záviset na*), oproti tomu předložka u adverbiale odpovídá významu příslovečného určení. Zatímco na předmět se ptáme pádovými otázkami, příslovečné určení zjišťujeme zájmenými příslovci (nejen jimi). Ovšem ani tento „otázkový systém“ nemusí být jednoznačný (*Košile se lepí na tělo*). Předmět v **instrumentále** bývá po slovesech majících význam „hýbání“, „zabývat se něčím“, „plnit“, „vydávat – teplo, světlo, zvuk, vůni“, „opatřit

něčím“. **Dativní předmět přímý** je základním, nebo jediným u slovesa (*děkovat, věřit, sloužit někomu*) a **nepřímý** stojí druhý, zpravidla vedle akuzativního (*dát, přinést, říct někomu něco*). K předmětovému dativu se obvykle také řadí **dativ volný**, avšak nejde tady o vazebný pád, tedy může stát i u sloves bezpředmětových. Některé druhy se počítají spíše mezi příslovečná určení (prospěchový a zřetelový dativ). Za příklad volného dativu považujeme: dativ prospěchový (*sbírám **matce** léčivé rostliny*), dativ zřetelový (*tím vznikají **společnosti** velké škody*), dativ přivlastňovací (*seděl **mi** na kolenou*), dativ sdílnosti/ emocionální (*tak se **nám** šetřte, pane kolego*) a dativ kontaktní (*já se **ti** už bojím jít po mostě*) (srov. Čechová a kol. 1996: 278).

1.2 Příslovečné určení

„Příslovečné určení (adverbiale) je nevazebné určení slovesa, adjektiva nebo adverbia. Vyjadřuje nejčastěji průvodní okolnosti, kvalitu nebo intenzitu děje nebo vlastnosti (okolnosti)“ (Čechová a kol. 1996: 278). Na svém řídicím členu je závislé jen slabě, tedy není určováno tvarem, přesto svým tvarem nebo slovním druhem závislost ukazuje. Nejčastěji bývá příslovečné určení tvořeno příslovcem nebo příslovečným pádem prostým či předložkovým, popřípadě infinitivem (*odjel se léčit*) (srov. tamtéž: 279). „Slabá závislost příslovečného určení a převaha jeho významové funkce ve větě umožňuje různé způsoby jeho zapojení do větné struktury“ (tamtéž: 279). K řídicímu výrazu se zcela nejtěsněji z příslovečných určení váže vnitřní (inherentní), tj. určení kvality nebo kvantity děje (*pěkně zpívat, usilovně pracovat*). K dějovému řídicímu výrazu se volněji, ale přímo pojí okolnostní (relační, adherentní) příslovečné určení. Děj je zvnějšku ovlivněn a určován okolnostmi. Patří sem většina druhů příslovečného určení – místa, času, průvodních okolností, zřetele, původu, původce, příčiny, účelu, podmínky apod. Větně determinační jsou některá příslovečná určení místa a času, která se vztahují volně ke slovesu, posléze k obsahu celé věty (*po snídani, za života*). Příslovečná určení determinující jak sloveso, tak substantivum označujeme jako **doplňková příslovečná určení**. Adverbiale můžeme třídit na základě významového vztahu mezi ním a členem řídicím (*Prsten jsem dostala **od maminky*** – příslovečné určení původce; *Odstěhovala jsem se **od maminky*** – příslovečné určení místa), nebo na základě vztahu, který vyjadřuje samo (*Přijel z **Moravy*** – příslovečné určení místa). A nyní podrobněji k jednotlivým významovým druhům příslovečných určení. U příslovečného určení **místa** se orientujeme podle otázek: *kde?, kam?, odkud?, kudy?* (*spí na seníku*). Příslovečné určení **času** zjišťujeme pomocí otázek *kdy?, odkdy?*,

dokdy?, jak dlouho? (od včerejška na tom pracuji). Příslovečné určení **způsobu** můžeme mít vyjádřeno přímo (*mám se dobře, mluvil rychle*), nebo přirovnáním (*zápasil jako lev, modrý jako chrpa*). Na otázky *kolik?, jak mnoho?* odpovídáme příslovečným určením **míry** (*mnoho pil*). Dále lze rozlišit příslovečná určení **výsledku děje** (*ruce se zařaly v pěst*); **prostředku** a **nástroje** (*holí se břitvou, práská bičem, počítal na prstech*); **původu** (**látky**; *stavěl hrad z písku, papír se vyrábí z celulózy*); **původce** (*Karel byl pochválen učitelem; ten prsten mám od maminky*); **průvodních okolností** (*Jel do Prahy se strýcem; pracoval při špatném osvětlení*). Příslovečné určení **zřetele** se vyjadřuje „se zřením“ k čemu platí nějaký děj nebo stav (*Silou se nám nikdo nevyrovná; jazykově upravit, k jízdě nezpůsobilý*). Příslovečné určení **příčiny** či důvodu (*pro nemoc nepřišel do školy; třese se zlostí*); **účelu** (*jdu se koupat; řekl na vysvětlenou; koupil jsem to pro syna*); **podmínky** (*bez pokory není smíru*); **přípustky** (*přes déšť jsme vyrazili*) (srov. tamtéž: 279–280).

2. Tradice pražské školy

V této kapitole se budeme zabývat především strukturalistickým pohledem na rozlišení mezi **předmětem** a **příslovečným určením** a problematiku nejednoznačných případů. Představíme pojetí syntaxe a námi zkoumané problematiky z pohledu známého jazykovědce, bohemisty a onomastika, profesora Vladimíra Šmilauera, konkrétně z jeho *Novočeské skladby* (1966) a *Učebnice větného rozboru* (1964).

V *Novočeské skladbě* se autor metodicky snažil o vytvoření pevné soustavy. Skladba je založena na studiu větné struktury vycházející ze syntaktických větných vztahů a z popisu skladebních prostředků. V této skladbě se však nedočkáme rozlišení obsahu a významu. Šmilauer užívá analytickou metodu, vychází z věty jako celku a analyzuje její strukturu. Zdůrazňuje také důležitý akt tvoření vět.

Je obecně známo, že strukturu věty tvoříme pomocí větných prvků, členů. Větnými členy jsou jen slova a skupiny slov, které mohou vytvářet skladební dvojice. Výjimkou je však samostatný větný člen. Přestože nevstupuje do žádného skladebního vztahu k základním členům věty, je větným členem. Názvy, které se používají

v tvarosloví – podstatná jména, přídavná jména atd. – mají ve skladbě širší rozsah, a proto je označujeme jako skladební. Rozdělujeme tedy slovní druhy na skladební podstatná jména, skladební přídavná jména, skladební příslovce, určitá slovesa (finitivní), infinitivní, přechodníky, příčestí, dále užíváme označení věty hlavní a vedlejší. Pro tuto práci nás budou zajímat hlavně skladební podstatná jména (vyjadřující podmět, předmět) a skladební příslovce (vyjadřující příslovečné určení). Mezi větnými členy fungují hlavní syntaktické vztahy, a to prisuzování (predikace), určování (determinace), přístavek (apozice) a přiřazování (koordinace) (srov. Šmilauer 1966).

Blíže si objasníme vztah determinační. V tomto vztahu jsou dva členy, z nichž člen závislý určuje, specializuje, omezuje, či modifikuje člen řídicí. Vztah nelze měnit, nebo obrátit. Takto spojené členy tvoří člen rozvitý. Každý z členů může být holý, rozvitý či několikanásobný. Členy rozvíjející rozlišujeme podle toho, jakým druhem slova je vyjádřen jejich člen řídicí. Předmět rozvíjí skladební přídavné jméno, či sloveso. Příslovečné určení může rozvíjet skladební přídavné jméno, sloveso, či skladební příslovce. „*Základní rozdíl mezi předmětem a příslovečným určením je ten, že předmět je svým slovesem (adjektivem) řízen, kdežto příslovečné určení nikoli*“ (Šmilauer 1964: 18). Přejít nastává u slovesných sousloví od přívlastku (*radost z úspěchu*) k předmětu (*mít radost z úspěchu*), respektive k příslovečnému určení (srov. Šmilauer 1966: 170).

Šmilauer dále uvádí: „*Mezi předmětem a příslovečným určením jsou plynulé přechody a často je v daném případě těžko rozhodnouti, jde-li o předmět nebo o příslovečné určení*“ (1966: 170). Nejde tedy o dvě skupiny přesně ohraničené, ale o dva póly jedné skupiny. U předmětu jde v podstatě o vnitřní, těsný vztah a užší připojení slovesného děje k substanti, naproti tomu příslovečné určení značí vnější okolnosti děje. Neurčitost hranic mezi oběma členy vidíme nejlépe na různých výkladech různých autorů ve zcela shodných případech. „*Např. v „nasytiti chlebem“ bývá **chlebem** pokládáno někdy za předmět (GE §749, A 2), jindy za příslovečné určení látky (Gebauer, Histor. mluvnice IV. 407) nebo příslovečné určení prostředku (Trávníček § 742/1)*“ (Šmilauer 1966: 170). Praktické pomůcky k rozlišování předmětu a příslovečného určení vyplývají ze základní rozdílné povahy: pády předmětu jsou vazbou na sloveso, ale příslovečná určení vázána na sloveso nejsou. Příslovečná určení jsou ve vztahu méně těsném, lehce se přemísťují, či dokonce odlučují. „*Předmět přechodného slovesa se v pasívu mění v podmět, akuzativní příslovečné určení však*

zůstává: Prohlížel si dobrou chvíli (akuz.) všechny tři bálečníky (akuz.) → Dobrou chvíli (akuz.) byli všichni tři bálečníci (nom.) jím prohlíženi“(Šmilauer 1966: 171). Přesně ohraničené póly můžeme vidět jasně na příkladech: *péct buchty* a *péct v troubě*.

Určování příslušnosti větného členu k předmětu nebo příslovečnému určení je mnohdy rozdílné, jak ukazuje příklad *košile se lepí na tělo*. Trávníček v *Mluvnici spisovné češtiny II* (1949) tento případ vidí jako **předmět**, ale Šmilauer ho pokládá za **příslovečné určení**. Příklad *dívat se do dálky*, tedy jakým směrem, je považován za příslovečné určení, ale spojení *dívat se na obraz* je chápáno jako předmět, protože převládá představa pozorování obrazu (srov. Šmilauer 1964: 18) a k tomu připojuje: „*Různé mluvnice vedou hranice mezi O a Ad velmi rozdílně a není kritérií, podle nichž bychom mohli označit taková řešení za nesprávná (když se např. pojem předmětu omezuje jenom na předmět akuzativní a genitivní)*“ (tamtéž). Na každý takto problematický případ můžeme nahlížet několika zcela individuálními pohledy. Vzhledem k tomu, že je předmět svým slovesem (přídavným jménem) řízen, očekává posluchač při vyslovení slovesa *zachycovat*, co bude zachycováno, a to v akuzativu, při slovese *vyhýbat se* čeká, že bude následovat dativ, při *dosáhnout* dosažení něčeho v genitivu, ve spojení se slovesem *oplyvat* bychom čekali instrumentál, u slovesa *dívat se* předložkový pád s předložkou *na*. Oproti tomu nemá příslovečné určení předepsanou formu řídicím členem, vyjadřuje totiž vnější okolnosti děje – místní, časové, způsobové a příčinné. Můžeme např. říct *zachycuje věrně* nebo *zachycuje s velkou věrností* anebo *zachycuje věrným způsobem*, zatímco předmět nám udává představu, které se obsah slovesa (adjektiva) přímo dotýká: *list zachycuje náladu* (v souvislosti s dějem jsou uváděny dvě představy *nálada* a *list*) (srov. tamtéž: 18).

Na podporu rozlišování obou větných členů Šmilauer říká: „*V praxi se pro rozlišování O a Ad ve sporných případech nejlépe osvědčuje ten postup, že projdeme druhy Ad a zkusíme, zda do některého z nich lze daný případ bez násilí zařadit. Není-li tomu tak, potom myslíme na O. – Proto je nezbytně nutno mít jasný přehled o druzích Ad*“ (1964: 18). Upozorňuje, že za chybu lze také považovat rozlišování mezi předmětem a příslovečným určením podle formy (srov. tamtéž: 19). Abychom mohli odlišit předmět od příslovečného určení a naopak, musíme si nejprve představit a blíže určit jednotlivá specifika těchto dvou větných členů.

2.1 Předmět (Objekt)

Předmět je, jak už jsme si řekli, větný člen, jenž rozvíjí skladební sloveso nebo adjektivum (jakékoli větné platnosti) a je jím určován a řízen. Po stránce významové předmět udává představu, které se obsah řídicího členu přímo týká. Jeho tvar je dán vazbou na člen řídicí. Slovesa, jakožto řídicí členy, dělíme podle možnosti nebo nemožnosti se rozvíjet předmětem, a to na předmětová (objektová), podle vzorů: *dáti někomu něco, užít čeho* a bezpředmětová (subjektivní), jako například *ležet, běžet* apod. Předmětová slovesa mohou být přechodná (tranzitivní), to znamená, že mají předmět v akuzativu (*vzít něco, vidět něco*). Nebo mohou být slovesa předmětová nepřechodná (intransitivní), mají-li předmět v jiném než ve 4. pádě, a to prostém nebo předložkovém. Předmětovost a bezpředmětovost se u sloves střídají podle jejich významu. Slovesa jsou v jistých významech předmětová a v jiných bezpředmětová (*komín kouří* vs. *kouřit doutníky*). Bepředmětová slovesa se z předmětových stávají zejména ve specializovaném významu (*ryby berou*) a v označení stálé vlastnosti (*pes kouše*) (srov. Šmilauer 1966: 198–199).

Dále si ukážeme, čím a jak je podle Šmilauera vyjádřen předmět. Předmět může být podstatným jménem v jiném pádě než v nominativu nebo vokativu. Nejčastěji bývá **předmět v akuzativu**. „*Akuzativ je nejvlastnější pád předmětový; vyjadřuje obecně zásah děje*“ (1966: 199). Předmět v akuzativu mají slovesa kladná přechodná. V akuzativu jsou předměty přímo dotčené dějem: předmět vnější (*kopat míč*) nebo dějem působené: předmět vnitřní (*kopat jámu*). Změní-li se sloveso v aktivu do pasiva, stává se akuzativní objekt subjektem věty (*zavolali kmotru – kmotra byla zavolána*). Ovšem neděje se tak u sloves označujících vztah (*přesahuje to mé síly*) nebo stav (*zná cizí jazyky*). V akuzativu může být předmět životný či neživotný, ale nikdy nestojí vedle sebe u téhož slovesa. Proto také zvrtná slovesa se zájmenem *se* nemají akuzativní vazbu. Ale existují i výjimky, jako například *dovědět se něco*. U sloves přechodných může být místo akuzativu předložka *po* s lokálem vyjadřující podílnost (*každému dal po koruně*). U sloves subjektivních stavů tělesných a duševních bývá pomocí akuzativu označena osoba, jež je nositelem tohoto stavu, tzv. akuzativ nositele děje, neboli subjektivní. Subjektivní akuzativ se vyskytuje u sloves osobních či neosobních a vyjadřuje duševní či tělesné stavy (*výtka mě mrzí, bolí mě hlava*). Dále osobní předmět, který se pojí se slovesem *stát* s významem *mít cenu* (*stál tatínka mnoho peněz*).

Z přídavných jmen má akuzativní vazbu *dlužen* (*nechtěla zůstat dlužna odpověď*) (srov. tamtéž: 199–200).

Kromě akuzativu může být **předmět v instrumentále**. „*Instrumentál vyjadřuje přechodnou účast děje na dané substanci. Nejvlastnější význam je prostředkový. Teprve z něho se vyvíjí význam předmětný. Proto jsou hranice mezi předmětem a příslovečným určením velmi nejisté (...) Jednotlivé případy se vykládají různě. Hlavním vodítkem je analogie*“ (Šmilauer 1966: 200). Podle Šmilauera ve spojení *hodit míčem* je *míčem* předmět, protože je vazba *hodit míč, vrhnout míč*, ale v případě *uhodit míčem* jde o příslovečné určení, protože není analogie předmětu akuzativního. Předmět v instrumentále můžeme najít u sloves jevů vnímaných smyslem: zrakem – *hořet, plát, svítit, zářit, ... (tváře plály nacheť, oči jiskřily ohněm)*, sluchem – *znít, ozývat, šumět, hlaholit, dunět, ... (kvílí pláčem, hlučelo životem)*, čichem – *být cítit, vonět, páchnout, ... (čpěl dýmem, páchl rybinou)*, chutí – *chutnat (chutná žluči)*, hmatem – *vát, sálat, číšet, ... (číšelo čistotou, sálalo teplem)*. Instrumentální předmět plynule přecházející v příslovečné určení prostředku vidí Šmilauer u spojení typu *opatřit něčím*, jako například *opatřit, odít, označit, obdarovat, obšťastnit, pověřit, ubezpečit, zásobit*, atd. (*obšťastnil přízní, zásobila šatstvem*). Slovesa s představou hojnosti, plnosti se pojí s instrumentálem látkovým (*materiae*) typu *plnit (naplnit, přeplnit, sytit, nacpat, nabít, obalit)*, nebo *plnit se (vršit se, nasáknout, obalit se, nalít se)*, dále typu *být pln (kypět, přetékat, hemžit se, vzkvétat)*, také *vynikat (vyznačovat se, slynout)*, ale i typu *hýřit (plýtvat, nešetřit)* a jeho protiklady (*hospodařit, šetřit, lakotit*). Dalšími slovesy, která se vážou s instrumentálním předmětem, jsou slovesa se smyslem „uvádět někoho v pohyb“: *hýbat*. Také zde je podle Šmilauera několik typů: *hnout (pohnout, hýbat)*, *hodit (vrhat, mrštit, praštit, smýknout)*, *bít (tlouct, udeřit sebou)*, *sem tam (chvět, trást, vrtět sebou, škubnout, kývat, houpat)*, *dokola (točit, kroutit, kutálet, zakroužit)*, pohyb částmi těla (*mrkat očima, stříhat ušima, cvakat zuby, kynout hlavou, rukou, dupat nohama, klapat zobákem, vrtět ocasem*). Volněji by se daly zařadit i skupiny sloves: *obírat se (zabývat se, zaměstnávat se)* a *vládnout (disponovat)*. Poslední je skupina sloves duševních stavů tří typů, a to *chlubit se (pyšnit se, holedbat se, chvástat se)*, *opovrhovat (pohrdat)* a *spokojit se (vzít zavděk)*. Předmět instrumentální může být vázán i na adjektiva, například: *jist, bezpečen; známý, hrdý; spokojen; vinen, povinen, ... (vinen vším, známý horlivostí)* (srov. Šmilauer 1966: 200–204).

Třetím v pořadí je dle Šmilauera **druhý pád předmětný**. „*Genitiv vyjadřuje omezení účasti na označeném jevu (částečné zasažení)*“ (tamtéž: 205). Genitiv předmětný buď nahrazuje za zvláštních okolností akuzativ (u sloves přechodných), a to genitiv partitivní (částečný) a negationis (záporový), nebo je hlavní slovesnou vazbou, tedy genitiv cílový a dotykový (u sloves směřování, dosahování a dotýkání), genitiv odlukový (slovesa vzdalování). A samozřejmě také genitiv u adjektiv. „*Celkově jsou v nové češtině genitivní vazby na ústupu před vazbami akuzativními a předložkovými*“ (tamtéž).

Dalším předmětným pádem je **dativ**. „*Dativ je pádem vzdálenějšího předmětu*“ (Šmilauer 1966: 213). Můžeme rozlišit dativ přímý, nepřímý a volný u sloves, dativ u adjektiv. **Dativ přímý**, jediný předmět u slovesa, může být vyjádřen vztahem prostorovým (*blíží se dědině*); vztahem podoby a shody (*nikdo se mu nevyrovnal*), vztahem přiměřenosti a příslušnosti (*dostát slovu, patří jemu*); vztahem přízně a nepřízně (*přál lidem, nebudu ti křivdit*); vztahem souhlasu a odporu (*přikyvovala mluvícimu, odmlouval hostu*); vztahem nadřazenosti i podřazenosti i jeho projevy (*nepodléhal kázni, pokynul číšníkovi*); nebo může být vyjádřen dativem příčiny (causae) jako podiv a radost. Dativ příčiny je označení osoby nebo podnětu a tento případ je velmi blízký příslovečnému určení příčiny (*radoval se svému dílu*). **Dativ nepřímý** (druhý) je jako věčný užit v oznamování (dávání na vědomí, *oznámil, řekl jsem mu to*); ukazování a přesvědčování (*ukazoval panu správci*); věření; příznivosti; vyčítání (*věřil jsem jí, nepřál novotám*); v projevech vůle (hlavně řečí, *dovolte mi, kázal šoférovi*); v projevech dávání a brání (*nadělil mu, odloudila kamarádce* hochu). Dativ nepřímý může být také osobní, jako příklad vybíráme: *naučí vás jistotě, vyučil se hře* (srov. tamtéž: 213–221). Dativ, který najdeme i u sloves bezpředmětových a který je na přechodu k příslovečnému určení je **dativ volný**. „*Dativ volný řadíme k dativu předmětnému spíše jenom podle vžitých zvyklostí. V podstatě jsou to dativy příslovečné: označují vztahy vzdálenější a nejsou vázány na slovesa předmětová*“ (tamtéž: 221). Ve spojení *daroval své choťi* je ještě dativ předmětný, avšak v případě *vystavěl své choťi*, také jinak *pro svou choť* už se jedná o dativ volný (srov. tamtéž). Dativ volný má čtyři druhy: prospěchový (commodi et incommodi), přivlastňovací (posesivní), sdílnosti (etický), zřetelový (respectivus). Dativ prospěchový nám vyjadřuje v čí prospěch, na čí škodu, komu ke cti nebo k hanbě se něco děje (*chytil krejčímku kanárka, jsi mi bledy*). Podle smyslu je to příslovečné určení účelu. Dativ přivlastňovací ukazuje vlastníka

předmětu (*husa si popálila břicho*). Dativ sdílnosti má snahu vzbudit zájem u posluchače, tedy má kontaktnou funkci (*tak vám měl král v paláci psy*). Stanovisko, polohu, názor osoby, vzhledem k níž platí obsah věty, vyjadřuje dativ zřetelový (*dítěti nejsou mouchy obtíží*) (srov. Šmilauer 1966: 221–224).

„U **předložkových pádů** pozorujeme zvláště patrně stálé přecházení od platnosti příslovečné k platnosti předmětné“ (Šmilauer 1966: 225). Nastane-li těsné spojení slovesa s pádem, stává se pád předmětem. Přechod je plynulý, přesné ohraničení není možné. Dále je jen malé množství případů, o které by bylo možné se podle Šmilauera přit, avšak nebylo by to užitečné (tamtéž). Formou výčtu teď upozorníme především na problematické případy. Jde např. o spojení předložky **k s dativem**: právě zde můžeme vidět plynulý přechod k příslovečnému určení účelovému a zřetelovému (**k dokonalosti** patřil tesák; mozek je náchylný **k duševní činnosti**; je nutné **k provedení činnosti**); dále vazba předložky **nad s instrumentálem** má blízko k příslovečnému určení příčiny (*zadumal se nad tím slovem*; *pozastavili se nad dívčinou*); předložka **pro s akuzativem** je formou blízka k dativu prospěchovému, ale také má blízko k zřetelovému a účelovému významu (*koupil perly pro princeznu*; *pozdvihli se proti císaři*). Předložka **z** vytváří **s genitivem** plynulý přechod k příslovečnému určení příčinnému a původovému (*měl z tebe radost*; *těžil z chvíle*) (tamtéž: 225–237).

2.2 Příslovečné určení (Adverbiale)

Příslovečné určení je větný člen, který rozvíjí skladební sloveso nebo přídavné jméno nebo příslovce (jakékoli větné platnosti), ale jeho tvar není dán vazbou řídicího členu. Po stránce významové udává příslovečné určení některé vztahy nebo okolnosti. Závislost příslovečného určení se vyjadřuje přimykáním (adjunkcí). Existuje zde určitá míra volnosti, ale nebývá zvykem rozlišovat příslovečné určení těsné a volné (srov. Šmilauer 1966: 254–257).

Vyjadřuje se substantivem, a to v pádě nepřímém, zvláště v instrumentále (*pobíhat kuchyní*); v předložkovém pádě (*odejít do lesa*); se spojkou *jak(o)*, *než(li)* (*zdráv jako ryba*). Také ho můžeme vyjádřit pomocí příslovce, což je nejvlastnější vyjadřovací prostředek příslovečného určení (*má se dobře*), nebo ustrnulým přechodníkem (*stoje, leže*) nebo příslovečným souslovím (*křížem krážem*). V neposlední řadě je možné jako příslovečné určení užít infinitiv (*nebýt nás, lidé by půl mlýna odnesli*); přičestí nespojitě (*po pravdě řečeno*). Příslovečné určení se může vyjadřovat i

celou vedlejší větou (přísllovečnou; *Co živ budu, tam nepůjdu*) nebo větou hlavní (srov. Šmilauer 1966: 256).

Podle významu lze rozlišit příslovečné určení doplňující, tedy nutné, nikoli však vazebné (*usadili se v Čechách; choval se hrubě*), a určující (*později se usadil v Čechách; nadával hrubě*) (srov. Šmilauer 1966: 257). Dle Šmilauera třídíme významově příslovečná určení podle jejich umístění v prostoru – určení místa (loci), v čase – určení času (temporis), nebo podle děje samého po stránce kvalitativní i kvantitativní – určení způsobu (modi), podle jeho příčinné souvislosti s jinými ději a fakty – určení příčinnosti (causae), u sloves vyjadřujících přechod ze stavu předcházejícího do stavu výsledného – určení původu (látky) a určení výsledku děje, u sloves pasivních jako původce děje – určení původce děje (tamtéž: 257–258).

2.2.1 Přísllovečné určení místa (adverbiale loci)

Přísllovečné určení místa přibližuje místní okolnosti. Určuje situaci v klidu a v pohybu, s východiskem, směrem i cílem. Za pomoci otázek – *kde? odkud? kudy? kam? až kam? jak daleko?*. Toto příslovečné určení se často hromadí. Vyjadřuje se podstatným jménem v nepřímých pádech, a to konkrétně v akuzativu – užívá se v ustálených spojeních na určení místní míry, ptáme se otázkou: *jak daleko?*, příkladem je věta: *Stojí u silnice jen kousek od domu*. Další nepřímým pádem je instrumentál u sloves pohybu, popisuje místo, kudy se pohyb děje – hmotné místo (*prošli chodbou, vystupovali schodištěm*), zvuku a světla (*sálem zazněl, prosvítají mřížemi*), zraku (*rozhlédl se dílnou*). Také se může příslovečné určení vyjadřovat podstatným jménem v předložkových pádech. Podle Šmilauera obsahuje hojně příkladů předložkových pádů Příruční slovník jazyka českého a Slovník spisovného jazyka českého. Za všechny jen několik příkladů: předložka **před s instrumentálem** (*zastavil se před fontánou; leží před paní*), předložka **před s akuzativem** (*vylákala před dům*), předložka **za s akuzativem** (*chodili za školu*), předložka **pod s instrumentálem** (*vede pod městem; nosila pod šatem*), předložka **kolem s genitivem** (*jeli kolem zahrad*), dalšími předložkami pojícími se s jednotlivými pády mohou být předložky: **proti, zpoza, napříč, přespráček, přes, u, při, vedle, mimo, podél, skrze, mezi**, apod. V této funkci se vyskytuje často (kromě podstatného jména) příslovce, na které se můžeme zeptat *kde? odkud? kudy? kam?* Přísllovečné určení může vyjadřovat celá vedlejší věta místní, zřídka i věta hlavní (srov. Šmilauer 1966: 258–267).

2.2.2 Příslowečné určení času (Adverbiale temporis)

Časové určení označuje časové okolnosti buď přímým udáním času (v *šest hodin*), nebo časovým vztahem k jinému ději (*před odchodem do práce*). Sděluje nám umístění děje nebo opakovaného děje v čase, s časovou mezí: východisko, cíl. Pomáhají nám otázky: *kdy? v kterém čase? jak často? od které doby? odekdy? jak dávno? dokud? do které doby? dokdy? po kterou dobu? jak dlouho?*. Časovým určením může být podstatné jméno v nepřímých pádech – akuzativ (*záchvat přešel ještě týž večer; sešli se každý den; počkej okamžik*), genitiv (*zasedali každé čtvrté neděle*), instrumentál (*chvílemi vyběhla; dnem nocí dlí u něho*). Také může být příslowečné určení v předložkových pádech – jako přímé udání doby (*na druhý den dostal*), nepřímé udání podle současného děje (*stůl překáží při otevírání*), relativní udání (v časovém pořadí: *před časem, před svatbou, před sto lety*), přibližnost (blízkost v čase: *okolo deváté hodiny se sešli*), občasnost (*přes chvíli, ob den*), odkdy – dokdy (*počíná se od Adama*), na jak dlouho (*jel se ženou na dvě léta*). Jsou jím i příslovce a příslowečné výrazy (*kdy, nikdy nyní, zrovna, dávno, okamžitě, večer, dopoledne, časně, bez odkladu, později, opožděně, dříve, teprve: povíte mi to jindy; vídávám ho zřídka, odjakživa ruka ruku myje*), také vedlejší věta příslowečná časová (*Mezitím co jsem se chystala, maminka přišla.*), ba i hlavní věta může vyjádřit příslowečné určení času (*Jen/sotva jsme vyšli, začalo pršet.*) (Šmilauer 1966: 267–277).

2.2.3 Příslowečné určení způsobu (Adverbiale modi)

Adverbiale modi označuje okolnosti způsobové v širokém smyslu slova. Tuto značně rozsáhlou skupinu lze dělit na určení vlastního způsobu, kvality děje (*zpívá pěkně*), míry, kvantity děje (*zpívá mnoho*), prostředku (*jel vlakem*), zřetele (*zevnějškem se podobal*) (Šmilauer 1966: 277).

Vlastní způsob děje, vlastnosti, vnějších okolností se vyjadřuje přímo, přirovnáním, či účinkem. **Přímo** se objevuje jako podstatné jméno ve jmenovacím nominativu, případně vokativu (*Jmenuji se Jan. Říkal mu Janku*). Také se vyskytuje v nepřímých pádech jako akuzativ (v souslovích: *dům od domu, kus po kusu*). Instrumentálem se vyjadřuje: jakým způsobem, v jaké podobě (*kachním krokem, lahodnými doušky, šeptem*), jakou rychlostí (*plným tryskem*), jak někoho jmenují (*jmenovali ho jelimánkem*), nebo instrumentál skupení, v jaké formaci (*šli zástupem*), instrumentál průvodních okolností (*půjdeme procházkou*), instrumentál soukmenný

(*oddychoval zdravým dechem; spal tvrdým spánkem*), instrumentál ze základu souznačného (*bila údery; promlouvala řečí*). Vyskytuje se i v předložkových pádech: příslovečné určení společenství (sociativní) – provázejí osoby, věci, okolnosti (*Karel jel s kyrysary pluku; pojd' se mnou*). Právě zde můžeme patrně vidět rozpor mezi předmětem a příslovečným určením, Šmilauer tento případ vidí jako příslovečné určení vlastního způsobu děje (1966: 280). Vlastní způsob se také přímo objevuje jako příslovce (*střízlivě soudit; mlčky sedět, vypadat zdravě*), vedlejší věta příslovečná modální (*Černoušek pozdravil, jak se sluší a patří*) a hlavní věta (*Stojí pata před patou*). Při vyjádření způsobu děje **přirovnáním** může být podstatné jméno v instrumentále přirovnávacím (*zpráva se roznesla bleskem po kraji*), v předložkových pádech jako předložkové sousloví (*v poměru, ve srovnání*); se spojkou *jako, než* (*koně se jako zázrakem rozjeli*). Častá jsou zde jako u ostatních příslovečných určení příslovce a příslovečné výrazy (*je farářsky vyholen, jako obvykle se vydal na toulky*), vedlejší věty příslovečné způsobové přirovnávací (*Mávl na kost vyhublou levicí, jako by smazával otázku.*) a věty hlavní, hlavně v příslovích (*Vrána k vráně sedá, rovný rovného si hledá*). Určení vlastního způsobu děje **účinkem** (konsekucí) se provádí zjištěním, jak a co působí na příslušný jev tak, aby pak bylo, například: *krajina se zbarvila do fialova* – u podstatného jména v předložkovém pádě; *prohrál hanebně; vyhrál slavně* – u příslovcí. Nebo je můžeme hledat u věty vedlejší příslovečné způsobové účinkové, ať už jde o účinek skutečný (*Mám pracky ztuhlé, že ani prsty nenarovnám*), nebo o účinek smyšlený (*Ten vám dělal takové čarodějné kousky, že byste mrkal*). U věty hlavní lze uvést např. (*Bud' tak dobrý a povídej mi nějakou pohádku.*) (srov. Šmilauer 1966: 280–286).

Míru (mensuru) děje, vlastnosti nebo vnějších okolností (kvantity) zjišťujeme otázkami *kolik? jakou měrou? do jaké míry? v jakém stupni?* a vyjadřuje se **přímo** (*pokoj stojí dvacet korun denně* – u substantiva, *nás bylo na hradě ke stu* – v předložkovém pádě; pomocí příslovcí a příslovečných výrazů – *mnoho, příliš, více, nejvíce, dvojnásob, málo, nepřilíš, nic, pranic, úplně, asi, jen, celkem*). Nebo se také může vyjadřovat **přirovnáním**: u nepřímých pádů podstatných jmen je to genitiv přirovnávací (u komparativu – *oč je macecha pěknější dcery*), instrumentál přirovnávací (*krev se řinula proudem*); **účinkem** (*řičel až do ochraptění, smlouvali až na krev*); **omezením** (*padli všichni kromě třinácti; mimo datum a označení jednotky se píše*

řadové číslice slovy), **rozdílem** (*oč by se lehčeji žilo na světě*) (Šmilauer 1966: 286–300).

2.2.3.1 Příslowečné určení prostředku označuje předměty, s jejichž pomocí se uskutečňuje děj. Jedná se o určení pomůcky (nástroje), či o určení měřítka. **Pomůckou** (nástrojem, instrumentem) je to, pomocí čeho se něco koná. Patří sem také označení ceny. Přesnějším označením je termín pomůcka, termín nástroj je příliš úzký. Příslowečné určení prostředku vyjádřené podstatným jménem v nepřímém pádu se hojně vyskytuje u nejrozmanitějších sloves jako **instrumentál prostředku** (*cvrnkali sklenkami; jel jsem tramvají; cítit srdcem, hrozí válkou a smrtí; odstonal to rýmou; zajiskřil očima*). U mnohých příkladů bychom se pozastavili nad tím, jestli je můžeme určit jako příslowečné určení, či spíše jako předmět v instrumentále: *odvděčil se opatovi ranou do plecí* – tento případ považuje Šmilauer za příslowečné určení prostředku (srov. 1966: 301). U sloves v trpném rodě přechází tento instrumentál prostředku v určení **původce děje** (*byl přijat vrchním ředitelem*). Příslowečné určení prostředku v **předložkových pádech** může být spojení předložek vlastních a substantiva (*opírat se o zkušenosti; chtěl se přesvědčit na vlastní oči, po hlavě chodit neumím*), nebo předložek nevlastních a substantiva (*měřit pomocí kružítko; může být přístupná prostřednictvím citů a smyslů*). Příslowečné určení prostředku lze vyjádřit příslovcem (*chtěl bych umět hrát na harmoniku, abych to vyjádřil hudebně*), nebo celou větou vedlejší příslowečnou prostředkovou (*Život můžeme zkoumat jen tak, že zkoumáme živou hmotu*). Příslowečné určení prostředku se dále uskutečňuje za pomoci určení **měřítka**. Měřítka označuje, podle čeho můžeme něco poznat, rozeznat, měřit, hodnotit, čím se řídit. Vyjádřené je substantivem v instrumentálu prostředku (*boj se řídí týmiž zásadami jako v míru; rodná vesnice má právem domova nárok na všechny*); v předložkovém pádě s vlastními předložkami (*poznal ji podle postavy; vydám svědectví po pravdě a spravedlnosti*) a s nevlastními předložkami (*na základě výnosu, na podkladě zkušenosti*); s předložkovými souslovími (*velitel vyhledá v souhlase/v souladu s úkolem nejvhodnější cestu; soudě dle – zčervenal jsem, dle horkosti v tváři soudě*) (srov. tamtéž: 300–303).

2.2.3.2 Příslowečné určení zřetele (vztahu) vyslovuje, se zřením k čemu, vzhledem k čemu platí výraz řídicí, čeho se týká a čím je omezen (Šmilauer 1966: 303). Může jím být substantivum v nepřímých pádech – **instrumentál vztahový** (*věnoval se mu duší tělem; nikdo ho tam neznal jménem; můj dědeček byl povoláním sekerník*), akuzativ (v archaickém: *propadls mi život*), **dativ zřetelový**, který jsme již uváděli u předmětu

(*puntičkářskému mecenáši už to bylo hloupé*), nebo **v předložkových pádech** s předložkami vlastními (*prospíval na duchu i na těle; neměla štěstí s podnájemníky*; nebo s předložkami nevlastními a s předložkovými souslovími (*ohledně, z hlediska, vzhledem k, vzhledem na, se zřetelem na – Krakov vzhledem na množství památek nemá města sobě rovného*). Také může být vyjádřeno příslovci nebo příslovečnými výrazy (*strana je ideově blízká sociální demokracii; v tom ohledu byl spokojen; po této stránce je ředitel postižen neblaze*). Infinitivní podmínková nespojitá přičestí mají též význam zřetelový (**Sociologicky vzato**, *velké divadlo je soubor různorodých lidí a povolání*). Dále můžeme najít zřetel také ve větě vedlejší zřetelové (*Pokud jde o francouzštinu, povolal k nám slečnu Suzzane. Co se týče stravy, při práci jím jako dravec.*); dále ve větě infinitivní; zřetelový ráz má totiž infinitiv důrazový (intenzivní), který je častý v běžné mluvě a v nářečí. Šmilauer uvádí doklady (*což slíbit, to on slíbí*); ve spisovném jazyce je ojedinělý (*Kráska se ti tratí, zpívat už si také nezpíváš.*) a má povahu samostatného větného členu (srov. tamtéž: 304–308).

2.2.4 Příslopečné určení příčinnosti (Adverbiale causae)

Příslopečné určení příčinnosti označuje vnitřní vztahy mezi jevy, souvislosti a příčiny, tedy proč se něco děje, co daný jev vyvolalo, z čeho vyplývá a proč platí. Toto příslopečné určení můžeme dále dělit na **příčinu** (*něco se událo, proto se něco děje teď*), **důsledek** (*něco se událo, aby se potom něco dalo*), **účel** (zjišťuje se příčinná souvislost dvou jevů: *jestliže nastane, nastane-li příčina, nastane, nastal by potom také důsledek*), **podmínka** (zjišťuje se, že *obvyklá příčinná souvislost v daném případě neplatí*), **přípustka** (za jakých okolností, *i přes co*, se něco děje) (Šmilauer 1966: 308).

K příslopečnému určení příčiny patří označení 1. **vlastní příčiny i důvodu** vnějších i vnitřních podnětů a pohnutek duševních i tělesných stavů a činností (*chlapcům se zbraň pro to kování líbila; pastýřka se hněvem a hanbou necítla; praskne zlostí*), 2. **příčin dějů objektivních** nebo charakteristických pro lidskou povahu a činy (*vejce se rozžhaví tím velkým pádem; na pokyn panin odešla*), 3. **překážek stavů a činností u sloves záporných** (*pro slzy ani neviděl; hanbou paty z domu nevytáhl*), 4. **příznaků, dokladů pro potvrzení** (*V tom ho napadlo něco hodně veselého, protože se usmál pod vousy. Dočkal se potvrzení své úvahy o ženské vrtkavosti, protože večer Marie zaklepala na branku.*). Příčina může být vyjádřena podstatným jménem v nepřímých pádech, a to v akuzativu (*Co se tváříte tak*

pohřebně?), instrumentálu (*rozplýval se štěstím; děti už plakaly hladu*), nebo v předložkových pádech s předložkami důvodovými (*na přání, na žádost, na objednávku, zemřít na*), ostatními vlastními předložkami (*od cesty dali služce desetník; strnul nad tou drzostí*), nevlastními předložkami a předložkovými souslovími (*následkem, v důsledku, díky*). Příčina vyjádřená příslovcem, příslovečným výrazem (*schválně si k sobě sedli; fotografování je z důvodů vojenských zakázáno*), vedlejší větou příslovečnou příčinnou (*Má náušnice, protože je holčička. Jsi hodná, že jsi nezapomněla.*), hlavní větou (*A to nejde, babička by to netrpěla.*) (Šmilauer 1966: 309–313).

V pořadí druhým příslovečným určením příčinnosti je podle Šmilauera **důsledek**. Důsledek je obrácený důvod, příčinný vztah je stejný, ale díváme se na něj z hlediska opačného. Vycházíme z příčiny a postupujeme k důsledku. Příčina je většinou vyjádřena větou hlavní a paratakticky je v poměru důsledkovém připojena věta s důsledkem. Většinou se tak děje pomocí spojek (*proto, a proto, tedy, tudíž, a tak – Smetanova řeč je typicky realistická, proto i konkrétně básnická.*) (1966: 315).

Příslovečným určením účelu podle Šmilauera vyslovujeme, že děj, vlastnost nebo okolnost byla způsobena vůlí něčeho dosáhnout, něčeho se vyvarovat. Ptáme se otázkami: *proč? nač? k čemu? za jakým účelem?*. Podle smyslu bychom sem mohli zařadit i dativ prospěchový (dativ předmětu). Může jím být podstatné jméno v předložkovém pádě. Hlavními účelovými předložkami jsou například předložky *k* pojící se s dativem (*bylo mu to ke škodě; vzchopit se k činu*), *na* pojící se s akuzativem (*srdce bije na poplach*) a vyjadřující jaký smysl má existence, děj (*krb je na zahřátí prochladych místností*), nebo u sloves pohybu vyjadřuje druh cesty (*vydal se na obchůzku; šel na vandr, na procházku*). Dále se užívá předložka *pro* pojící se s akuzativem (*je pro smích, pro potěšení; natáhl se pro čepici*). Ostatními předložkami jsou předložky vlastní (*pobízel do klusu; vzdal se ve prospěch své ženy*). Přechod k předmětu můžeme pozorovat u sloves *modlit se, bojovat* (Šmilauer 1966: 316–318), např. *budeme se modlit za pokoj vašich duší; bojoval za ideu*; srov. i tamtéž: 237). Z nevlastních předložek se zde uplatňují (*za příčinou zdokonalení v hudbě se zdržoval v Praze; kvůli převazu se zdržovat nebudu*). Účel může být vyjádřen také příslovečnými výrazy (*k tomu účelu, za tím účelem*), infinitivem účelovým, který se klade po slovesech pohybu (*jdou slavit; spěchal otevřít*), po slovesech typu *dát, přinést* (*dejte dítěti jíst*) a typu *být* (*byl jsem se podívat*) a vedlejší příslovečnou účelovou (*Od toho byla herečka,*

aby zachovala chladnou krev.) a hlavní větou (*Pustíme tam kocoura, on tu myšku vyšťourá.*) (1966: 318–320).

Příslopečným určením podmínky zjišťujeme příčinnou souvislost dvou jevů (nastane-li, nebo kdyby byl nastal jeden, nastane nebo byl by nastal i druhý), avšak netvrdí nic o jejich skutečnosti. Ptáme se otázkami: *v kterém případě? za jaké podmínky?* Podmínka může být buď skutečná, reálná (zde bývá indikativ – *Nevyprosíš-li, nevylaješ.*), nebo neskutečná, ireálná (zde bývá kondicionál – *Kdyby šlo o tebe, zůstal bys.*). Je vyjádřena podstatným jménem v předložkovém pádě (*při nakažlivých nemocech dělají opatření; za určitých podmínek potřebuje určitou výživu; v případě nutnosti volej*), příslovci a příslovečnými výrazy (*normálně, obvykle, pravidelně trvá úřad sněmu až do konce šestiletí*), nespojitými příčestími a to příčestí trpným (*upřímně řečeno; mluveno v duchu moderní doby*), nespojitým přechodníkem přítomným (*jde jim to těžko, soudíc podle toho, jak si pomáhají rukama*), vedlejší větou příslovečnou podmínkovou (*Jestli tomuhle říkáš oddechnout, to tedy promiň.*), nebo větou hlavní (*Kde by byl, nebýt mne a mých peněz.*) (Šmilauer 1966: 320–324).

Příslopečným určením přípustky zjišťujeme, že obvyklé příčinné spojení v daném případě neplatí, tedy že fakt odporuje zkušenosti (*Nosí lišku na kabátě, ačkoli je vedro.*), k tomu se připojují i další případy s fakty neshodujícími se s okolnostmi (*Při svých osmadvadesáti letech byl ještě veselý brach.*), nebo se udává okolnost zdůrazňující obtížnost nebo závažnost faktu (*Ačkoli se musel přemáhat, už o sestru nezavdil slovem.*) Může být podstatným jménem v pádě předložkovém (s předložkami *při, i při, i v* s lokálem, *přes, mimo* s akuzativem, *proti, vzdor, navzdory* s dativem), vedlejší větou příslovečnou přípustkovou (*Souhlasil bych s tím, třebaže tebe by bylo škoda.*), hlavní větou, přičemž poměr přípustkový mezi dvěma hlavními větami splývá s poměrem odporovacím (*Můžeme krčit nad mysliteli rameny, nesprovedíme jich ze světa.*) anebo souřadně spojenými členy (*přece, alespoň, tedy aspoň, třeba, i když* – *Pepík zešíroka, třeba nesouvisle počal vyprávět*) (1966: 324–329).

2.2.5 Zvláštní druhy příslovečného určení

„Některé druhy příslovečného určení mají tak zvláštní povahu, že je lze těžko zařadit do některého ze čtyř základních druhů. Je proto lépe je osamostatnit. Společným jejich znakem je, že je nelze vyjádřit vedlejší větou“ (Šmilauer 1966: 329). Jsou jimi **původ, výsledek děje, původce děje.**

Přísluvečné určení **původu** (látky) vyjadřuje, z čeho něco vzniká, z čeho se co dělá, odkud co pochází. Může být jako podstatné jméno v předložkovém pádě jak u sloves klidových (*četa se skládá ze tří družstev*), tak u sloves pohybových, bezpředmětových (*kakao pochází z bobulí kakaového stromu*), předmětových (*Naše slova jsou odvozena z vidění, slyšení a hmatání.*) i jiných (*Vyhrál sto liber na notáři.*) (srov. Šmilauer 1966: 329–330).

Výsledek děje označuje stav, k němuž došlo změnou, rozdělením nebo spojením. Slovesa se pojí v předložkovém pádě s předložkami: *v, na, do*. A danými slovesy jsou slovesa bezpředmětová typu *měnit se* (*Rychtářka se měnila v sloup. Vyvíjí se rychle v dokonalou tulačku. Všechno na troud a popel shořelo.*), typu *dělit se* (*Obec na dvě půle se rozčísila. Sklo se rozsypalo na padrt.*), typu *spojovat se* (*kmeny byly sjednoceny v jeden stát; balvany se seskupují v nádherná těla; ručičky se začaly v pěst*) a předmětová typu *měnit* (*smrk nepřeměníš na modřín; smetiště přetvořil na zaslíbenou zem*), typu *dělit* (*dynamit trhá hmotu na kusy; rozdělil zem na politické okresy*), typu *spojovat* (*několik hlav je tu sestaveno do otazníku*) (Šmilauer 1966: 330–333).

Původce děje (agens) se vyjadřuje u opsaného trpného slovesa (i u trpného přičestí a z něj vzniklého adjektiva), u činného slovesa byl podmětem. Instrumentál původce děje (agentis) je podstatné jméno v instrumentále, buď jako původce životný (*Artur byl osvícen Duchem svatým. Byl přijat vrchním ředitelem.*), nebo jako původce neživotný – zde není přesná hranice mezi tímto instrumentálem a instrumentálem prostředku a příčiny (*Je takovým zákrokem poškozen* – podle Šmilauera může aktivní věta znít dvojím způsobem, a to buď: *takový zákrok jej poškodil*, nebo *poškodili jej takovým zákrokem*). Původce děje může být také podstatným jménem v předložkovém pádě (*Byl bit od bosých i obutých. Z řad zaměstnanců vyšel podnět.*) (1966: 333–334).

3. Větné pozice

Tuto krátkou kapitolu bychom rádi věnovali větným pozicím podle **Františka Daneše** a **Zdeňka Hlavsy** (1987). Oba tito autoři, ač představitelé pražské lingvistické školy, se zajímají o syntax valenční. Rozlišují tedy již jak formálně gramatickou složku větné struktury, tak složku sémantickou. Pojednávají o struktuře minimální a zároveň úplné, to znamená, že obsahuje všechny a jen ty elementy nezbytné k tomu, aby po obsazení lexikálními jednotkami vznikla gramaticky správná výpověď. Dle syntaktické analýzy má tento „gramatický větný vzorec“ minimální a zároveň úplnou syntaktickou strukturu, tedy nejde tu pouze o predikační syntagma („holou větu“). Analýza zde pracuje se dvěma protiklady, a to s protikladem obligatorní, neobligatorní a konstitutivní a nekonstitutivní. Obligatorní pozice jsou vždy konstitutivní. A pro pozice konstitutivní, avšak neobligatorní byl zvolen termín „potenciální“. Pozice nekonstitutivní jsou pozicemi fakultativními, nemají ve větném vzorci vyhrazeny místo (srov. tamtéž: 61).

Za obligatorní považujeme pozice vzorce, které by neobsazením netvořily gramaticky správnou větu. Daneš a Hlavsa (1987: 61–62) uvádějí, že ve většině případů to dokáže každý český mluvčí rozhodnout bez neshod. Například u případů: *Maminka navštívila. Včera jsem potkal. Náhle jsem se octl* můžeme pociťovat, že nejsou gramaticky správné, protože jsou neúplné. Neúplnost odstraníme realizací těchto pozic – pozic obligatorních. Tato gramatická správnost souvisí s valenčním potenciálem predikátoru, který si vysvětlíme v další kapitole.

4. Valence

Pojem valence a termíny s ním spojené, si vysvětlíme s využitím skript *Nástin syntaktického popisu češtiny (na základě valenční teorie)* (1984) Jiřího Novotného, který se valenční teorií zabýval.

Novotný (1984: 5–23) pojal skladbu v jejím nejobecnějším vymezení jako nauku o větě a větu jako abstraktní syntaktickou strukturu, která se zakládá na valenci verba finita dané věty. Valence je tedy vlastnost slovesa, ale i jiných slovních druhů, spočívající v tom, že na sebe sloveso váže jistý počet jazykových elementů v určité podobě. Sloveso je předurčeno ke spojení s daným počtem jazykových elementů a předurčuje jim i jejich formu. Verbum finitum je nositelem valence a díky svému valenčnímu potenciálu vytváří funkční místa (pozice), která jsou určena pro obsazení větnými členy. Každé sloveso má jiný valenční potenciál, a tedy i jiný počet valenčních pozic. Pozice mohou být levovalenční pozice subjektová, pravovalenční pozice určená pro obsazení ostatními členy (*Otec – daroval – synovi – knihu.*) → *Otec* je levovalenční pozice subjektová, *daroval* je verbum finitum, a pravovalenční pozice tvoří dva objekty *synovi* a *knihu*. Struktura věty je dána valencí verba finita, které má ve větě ústřední postavení. Větné struktury, které jsou konstituované valenčním potenciálem slovesa v pozici verba finita, označujeme jako základové větné struktury. Jsou to struktury minimální a zároveň úplné. „Základové větné struktury valenční, jakožto struktury gramatické, odpovídají základovým strukturám intenčním, jakožto strukturám sémantickým“ (tamtéž: 23). Jsou dány intencí určitého slovesa. Intencí rozumíme zaměření slovesa na jeho sémantické doplnění komplementy. Komplementy odpovídající syntakticky relevantním komponentům lexikálně sémantické struktury určitého slova – nositele intence – tvoří intenční strukturu. Slovo, které je nositelem intence, je označováno jako predikátor (srov. tamtéž: 23–24).

Pojem valenční teorie a valenční syntaxe nám dále pomůže k výkladu tradice brněnské lingvistické školy.

5. Tradice brněnské školy

Nahlížení na českou syntax se liší s každým jednotlivým přístupem lingvistů. Představitelé „brněnské školy“ jsou dva přední lingvisté, profesor Miroslav Grepl, zabývající se především syntaxí věty a výpovědi v češtině, a profesor Petr Karlík, který se věnuje české i obecné syntaxi, sémantice a pragmatice. Čerpat budeme především z jejich vysokoškolské učebnice *Skladba češtiny* (1998), která navazuje na publikaci starší: *Skladba spisovné češtiny* (1986). Už samotný pozměněný název poukazuje na odchylky v přístupech, ve výběru a uspořádání látky, ve způsobu výkladu, avšak především v materiálu. Autoři se snaží vykládat živé a běžné syntaktické jevy, spojení, útvary, které nelze jednoznačně označit za spisovné, či nespisovné. Chtějí tedy zkoumat jazykový systém v procesech jeho užívání a fungování – v řeči (srov. 1998: 13).

Základním kritériem je pro ně rozlišení pojmů věta a výpověď. *Věta* je abstraktně míněná, v komunikační situaci nezakotvená, jazyková jednotka obsahující verbum finitum. *Výpověď* je poté věta zakotvená v nějaké konkrétní komunikační situaci. Taková věta přirozeně nemůže podat úplný popis určité situace se všemi účastníky, souvislostmi a vztahy, ale jen výsek ze situace – mikrosituace (srov. Grepl – Karlík 1998: 26). K pochopení věty je důležité respektovat princip dichotomie *věta* a *výpověď*. Podle tohoto vymezení smyslu sledují dále *větu* s jejími vlastnostmi jakožto jednotku jazykového systému. Jednotlivé věty mají strukturu podstatně odlišnou. Vysvětlení spočívá v tom, že věty představují nějaký celek, a ten se skládá z částí (atomů). K poznání celé struktury je zapotřebí nejprve poznat jednotlivé části (srov. tamtéž: 21–23).

Abychom mohli na větu nahlížet lépe a ne povrchně, budeme vycházet z klasické syntaxe. Ta vyšla při stanovení členů (atomů) věty z **funkce** slov ve větě (nejen z forem slov). Rozlišujeme funkci subjektu (podmětu – někdo, něco) a predikátu (přísudku – je nějaký, co se o něčem tvrdí). Subjekt a predikát jsou charakterizovány jako základní členy věty. Další členy považujeme za rozvíjející členy základních členů, a to objekt (předmět – tvarově řízené rozvíjení slovesného predikátu, klasifikuje se podle pádů) a adverbiale (příslovečné určení – tvarově neřízené určení predikátu, klasifikuje se významově). A další větné členy – přívlastek, doplněk. Větu můžeme rozdělit na část podmětovou (podmět se všemi příslušnými rozvíjejícími členy) a část přísudkovou

(přísudek se všemi k němu patřícími členy). Rozvíjející členy mohou být dále rozvíjeny, a tak vzniká rozsáhlá stupňovitá stavba. Není-li tomu tak, jde o větu holou (srov. Grepl – Karlík, 1998: 23–24). „Zobecněním principu, na němž jsou jednotlivé větné členy vymezeny, klasická syntax dospěla k tomu, že větné členy jsou funkce **výrazů** (autosémantických slov a vedlejších vět) ve větě, vyplývající z jejich syntaktických a sémantických vztahů k jiným **výrazům**, tedy nikoli k větným členům podmětu a přísudku“ (tamtéž: 24). Předmět je tedy tvarově řízené určení slovesa nebo adjektiva v jakékoli jeho větněčlenské funkci. Příslovečné určení je analogicky definováno jako tvarově neřízené určení slovesa, adjektiva, nebo příslovce v jakékoli jejich větněčlenské funkci. Z tohoto přístupu je pak také odvozen metodologický postup určování skladebních dvojic, které jsou k sobě vázány závislostí, a vymezení částí vět (slovních druhů), které nemají větněčlenskou funkci, a tedy nejsou větnými členy (srov. tamtéž: 24–25).

Popis skladby české věty, jenž je založen na teorii větných členů a vychází z konceptu syntaktických vztahů – predikace, determinace, koordinace, apozice, parenteze, systematicky propracoval Vladimír Šmilauer (1966). Teorie má ovšem řadu nedostatků. Za prvé jednotlivé větné členy jsou vymezeny podle různých kritérií, a proto nelze podat obecnou definici větného členu. K tomuto názoru se vyjádřil i František Daneš (1985). Podotýká, že nutně u každé analýzy věty docházíme k určitému počtu složek, z nichž se věta skládá, a tyto komponenty lze nazývat větnými členy. Problematika větných členů však spočívá v tom, že větná struktura je jev značně komplexní, mnohvrstevný, a tak se při klasifikaci větných členů uplatňuje několik hledisek, která se leckdy kříží. Užívání klasické terminologie pak bývá několikaznačné. Dále pak hovoří o nesourodosti tradičních větných členů, kterou charakterizoval Helbig na příkladu, kde se liší rovina sémantické struktury, rovina hloubkové syntaktické struktury, rovina povrchové syntaktické struktury a rovina funkční větné perspektivy (srov. Daneš 1985: 64). Druhým nedostatkem klasifikace větných členů je podle Grepla a Karlíka právě nerozlišování syntaktické a sémantické stránky větných členů (srov. 1998: 25). V komplexním popisu větných struktur se usiluje nejen o formálně gramatickou charakteristiku větných struktur, ale také o přiřazení odpovídající stránky sémantické k ní (srov. 1986: 147). V novější lingvistice byly navrženy dva nejvlivnější konkurenční modely popisu struktury vět, a to dependenční=závislostní a konstituentová=složková koncepce. Publikace se soustředí na dependenční orientaci.

Základní vlastnost závislostní orientace vychází od sémantické (významové) struktury. V neposlední řadě, avšak pro nás nejdůležitějším bodem, je tu fakt, že se nikdy nepodařilo nalézt spolehlivá kritéria pro rozlišení předmětu a příslovečného určení (srov. 1998: 25–26).

Nyní projdeme strukturu věty s jednotlivými složkami. „*Základem modelů jazykově zpracovaných mikrosituací jsou **predikátory***“ (Grepel – Karlík 1998: 27), přičemž nelze zaměňovat pojmy sloveso a predikátor. Jedno sloveso má více významů. Jednotlivé významy představují různé predikátory. Predikátory můžeme definovat jako výrazy, jejichž lexikálněsémantický komponent vyjadřuje příznaky objektů nebo vztahy mezi nimi. Z morfologických slovních druhů splňují požadavek plnovýznamová slovesa, konkrétně tvary určité – verbum finitum (VF). Predikátory plní ve formě VF funkci predikátu (přísudku). Existuje mnoho případů, kdy k označení určitého příznaku nebo vztahu objektů nenajdeme odpovídající predikátor a je ho třeba vytvořit. Vytvoříme ho na modelu syntaktického spojení komponentu lexikálněsémantického (nacionálního) a komponentu s aktualizačním potenciálem, tedy schopností vyjádřit způsob a čas. Jinak také známé jako predikátory slovesně-jmenné, tedy spojení: *být + jméno (jsem nekuřák)*. Problém sponového výrazu se snaží zvláštním větným členem, tzv. predikativem, řešit syntax v Mluvnici češtiny 3 (1987). Přesnější by bylo mluvit nikoli o větném členu, ale o členu větného členu (srov. tamtéž: 27–29).

Predikátory svým významem kolem sebe díky své intenční schopnosti tvoří pole *funkčních pozic*, které budeme nazývat **aktanty** (participanty, argumenty, apod.). Například predikátor *sladit* implikuje dva aktanty: **někdo – sladit – něco**; predikátor *dát* implikuje tři aktanty: **někdo – dát – někomu – něco**. Někdy najdeme predikátory se zabudovaným participantem (aktantem). Tedy je rozdíl mezi spojením *Úředník – opatřil – dopis – razítkem* a vyjádření slovesným základem: *Úředník orazítkoval dopis*. Ve významové struktuře predikátorů záleží jak na počtu, tak na tematických (sémantických) rolích aktantů – aktanty substanční a situační. Důraz je kladen především na sémantické rysy, které jsou syntakticky relevantní (počet, morfologická forma a obsazení konstitutivních syntaktických pozic). Pomůže nám pojem **valence**. Obecně lze říct, že tímto pojmem rozumíme schopnost lexikálních jednotek – sloves, adjektiv – vázat na sebe a) jistý počet syntaktických pozic, determinovaný počtem sémantických aktantů, b) v jistých morfologických formách primárně obsaditelných, c) výrazy nevětnými, či větnými. **Valenční pozice predikátoru nazýváme komplementy**

(jsou buď obligatorní, nebo potenciální, a to podle významu predikátoru). Podle počtu valenčně vázaných syntaktických pozic můžeme rozlišovat jednovalenční, dvouvalenční, trojvalenční a čtyřvalenční predikátory. Z hlediska formy valenčně vázaných syntaktických pozic lze rozlišovat za první valenční pozice s fixovanou formou. Ty jsou charakterizovány určitým pádem. Jde buď o levovalenční pozici subjektivou (podmětovou), nebo o pravovalenční objektovou (předmětovou). A za druhé jde o valenční pozice s nefixovanou formou, které nejsou charakterizovány určitým pádem. Jsou to pozice adverbialní (primárně vyjádřené adverbii). Druh výrazů obsazujeme do valenční pozice, a to nevětný nebo větný výraz, do primárně (substančními, situačními aktanty) nebo sekundárně (situační aktanty) obsaditelné valenční pozice. Substančními (věcnými) aktanty jsou myšleny objekty v typech mikrosituací. Substančními aktanty mohou být fyzikální objekty (osoby, zvířata, věci) v sémantických rolích: agens = personální původce děje (**Bratr píše dopis**), kauzátor = nepersonální původce děje (**Vítr rozbil okno**), procesor = nositel děje (**Janička spí**), nositel = nositel vlastnosti (**Ženy jsou trpělivé**), posesor = vlastník něčeho (**Přítel má chalupu**), expirient = proživatel (**Otci se dýchá lépe**), recipient = příjemce něčeho (**Já to řeknu učiteli**), beneficent = účastník, v jehož prospěch/ nepospěch se něco děje (**Soused mi naštipal dříví**), patiens = objekt dějem zasažený (**Kain zabil Ábela**), stimul = podnět nějaké reakce nebo vjemu (**Myslivec uviděl srnu**), instrument = nástroj sloužící k provádění děje (**Přítloukl hřebík kladivem**) a vehikl = prostředek umístění (**Zásadně necestuji vlakem**). Primárně jsou vyjádřitelné nominálními skupinami. Také mohou být substančními aktanty místa a jejich sémantické role jsou locus = místo, kde se děj uskutečňuje (**Narodil jsem se v Brně**), direktiv = směr, kam děj směřuje (**Položil knihu na stůl**) a origativ = východisko, odkud děj vychází (**Vystoupil z tramvaje**). Primárně jsou vyjádřitelné adverbii, vlastními jmény označující místa a adverbialními zájmeny. Aktanty substančními jsou i časové body a úseky s rolí tempus (**Stalo se to teď**). Primárně jsou vyjádřeny časovými adverbii, obecnými či vlastními jmény. Situačními (propozičními) aktanty se rozumí děje (stavy, změny a účastníci), jež jsou složkou mikrosituace základní. Hlavní sémantické role: informace (**Zjišťoval, kdo chybí**), instrukce (**Dovolil mi, abych kouřil**), podnět (**Mrzí mě, že mi lžeš**) a účel (**Přišel jsem, abych vás pozdravil**). Primárně se označují propozicemi vyjadřovanými vedlejšími větami (srov. Grepl – Karlík 1998: 29–41).

Věty také většinou obsahují **nekonstitutivní větné členy**, tedy *syntaktické pozice*, které nejsou dány valenčním potenciálem predikátorů v pozici přísudku. Toto nevalenční doplnění predikátoru se označuje **adjunkt** (suplement) a rozlišujeme dva typy. Je to **cirkumstant** vyjadřující další údaje (okolnosti). Pomocí těchto okolností lze stav/děj blíže charakterizovat. Každá událost se odehrává na nějakém místě, v nějaké době a lze ji hodnotit z různých hledisek. Primárně se vyjadřují adverbii nebo adverbiálními větami. Nemají fixovanou pádovou formu. Jde o nevalenční pozici adverbiální (*Eva přišla **pozdě**; **Samou radostí se rozplakal***). Druhý typ **kopredikát** označuje děje/ stavy, které jsou predikovány aktantu implikovanému v sémantické struktuře jiného predikátoru (*Dědeček sedí u stolu **shrbený** // **shrbeně** = Dědeček sedí u stolu + Dědeček je přítom shrbený*). Adjunkt (nevalenční syntaktické pozice), ať už se jedná o cirkumstanty nebo o kopredikáty, jsou v pozici fakultativní. Okolnosti a stavy, v nich vyjádřitelné, nemusí být vyjádřeny a mluvčí je vůbec nemusí znát. Ovšem to neznámá, že nemohou v komunikaci nabýt nejzávažnějšího elementu celé výpovědi (srov. Grepl – Karlík 1998: 55–56).

A nyní podle *Skladby češtiny* (1998) rozčleníme, rozlišíme a pojmenujeme jednotlivé složky struktury věty a navážeme tím na předchozí výklad.

5.1 Komplement

„**Komplementy** jsou syntaktické pozice dané valencí lexikálních jednotek tvořících predikátor“ (Grepl – Karlík 1998: 224). Tyto konstitutivní členy tvoří spolu s predikátorem ve funkci přísudku elementární větnou strukturu. Rozlišujeme dvě základní skupiny, a to **aktantové** a **neaktantové komplementy**. Každá ze skupiny má své podskupiny.

5.1.1 Aktantové komplementy jsou tedy dále rozděleny na komplement podmětový, předmětový a adverbiální (srov. tamtéž 224–225).

5.1.1.1 Podmětový (subjektový) komplement je označení pro levovalenční syntaktickou pozici predikátoru ve funkci přísudku. Podmět zaujímá nejzávažnější postavení v hierarchii valenčních pozic přísudku (srov. Grepl – Karlík 1998: 225). Tímto komplementem, se ale nebudeme zabývat v celé jeho šíři.

5.1.1.2 Předmětový (objektový) komplement je termínem pro označení

pravovalenční syntaktické pozice slovesného i slovesně-jmenného predikátoru s pevně fixovanou pádovou formou. Předmětová pozice má díky valenci predikátoru různé pádové formy, a to genitiv, dativ, akuzativ, lokál a instrumentál, včetně předložkových pádů. Predikátor má předmětovou pozici nejen ve formě verba finita (*Petr hraje **karty***), ale také ve formě infinitivu (*Hrát **karty** je zlovyk*), adjektivizovaných participií (*Člověk hrající **karty** nechce být rušen*), nebo přechodníku (*Hrajíc **karty**, neustále kouřila.*). Predikátor může mít jednu, dvě i tři předmětové pozice. Ze sémantického hlediska můžeme rozlišovat předmět substanční a situační. Předmět je **substanční**, pokud má předmětový výraz povahu nominální fráze, a to substantivum s věcným významem nebo zájmeno, včetně zájmen osobních a ukazovacích v pádě daném formou valenční pozice (*Něčemu ještě nerozumím; Tebe jediného se to netýká*). Pokud je aktant na pozici předmětu a je referenčně totožný s levointenčním aktantem predikátu (agentem), výraz specifikující předmětový aktant má podobu zvrátého zájmena *se* v pádě vyžadovaném formou předmětové pozice. Poté se dá mluvit o syntaktické reflexivizaci (*Marie se denně umývá studenou vodou*). Kromě substantiva či zájmena, může být také adjektivem nebo zájmenem. Tato funkce je založena na vypouštění předmětového substantiva z důvodů stylistických (*Dobré svíčky tam nechal, špatné vyměnil*), také z důvodů jazykové ekonomie (*Toho tvého nikdo nepřesvědčí*). Dále může být substanční předmět výrazem citátové povahy, který se zpravidla uvádí v uvozovkách nebo jiným typem písma (*Napiš tam „adresát neznámý“*), nebo také jako věty se vztažnými zájmeny *kdo* a *co* (předmětné věty vztažné – *Nehas (to), co tě nepálí*). Pokud je v předmětové pozici umístěn situační aktant, má primárně předmětový výraz podobu vedlejší věty se spojkou (*zda, -li, když, kdyby* – *Řekl mi, že dopis pošle doporučeně*) nebo s příslovcem (*kde, kdy, kolik, jak*). Věty se nazývají kompletivní věty předmětné. A dají se často nahradit pomocí konstrukcí s infinitivem (*Zavázal se k tomu, že ten článek přepíše přes neděli* → *Zavázal se k tomu přepsat ten článek přes neděli*). Tato infinitivní nominalizace se dá uskutečnit jen na predikátorech s pevnou temporální orientací, a to ve dvou případech: ve stejnopodmětných konstrukcích (*Bratr se chystal, že (on sám) Petrovi pomůže*), jako aktivní infinitiv tautoaktantový (agens – agens: *Bratr se chystal, že Petrovi pomůže*. – *Bratr se chystal Petrovi pomoci*; agens – nositel: *Petr si přál, aby (on, Petr) byl nejlepší*. – *Petr si přál být nejlepší*), nebo jako pasivní infinitiv heteroaktantový (agens/ nositel – patiens: *Petr si přál být operovaný profesorem Crhou*) a v různopodmětných konstrukcích jako aktivní infinitiv heteroaktantový (*Lékař mi doporučil brát (abych já bral) denně jeden aspirin*). Předmětné vedlejší věty mohou

být nahrazeny nominální skupinou (*Trval (na tom, aby) na změně pracovní doby*), nebo substantivy s konkrétním významem. Pádová forma valenční pozice vypovídá velmi rámcově o charakteru sémantické role daného aktantu. Rozlišujeme jednotlivé pádové formy předmětové pozice (srov. Grepl – Karlík 1998: 237–242).

Předmět v pozici s formou akuzativu je základní formou předmětu. Postupem doby, s vývojem češtiny, vzrůstá počet sloves s akuzativní valencí. Sémanticky vyjadřuje tento předmět zejména patiens, a to: a) objekt, který dějem vzniká nebo zaniká a po skončení tohoto děje představuje jeho výsledek; jde o vnitřní předmět u sloves zvaných verba efficiendi (*(po)stavit dům, (na)psat dopis, u(šít) šaty, z(ničit) město*); b) objekt, který existuje nezávisle na ději a dějem mění své vlastnosti; zde jde o vnější předmět u verb afficiendi (*postavit vázu – změna polohy objektu, postavit vázu na stůl – změna umístění objektu*); c) objekt, jenž existuje nezávisle na ději a je dějem zasahován, aniž by však měnil své vlastnosti (*sbírat známky, hladit dítě, kouřit sparty*). Dále je zde objekt, na který je děj zaměřen (*hledat houby, honit slepice, pozorovat oblohu*); objekt, jenž je obsahem děje a existuje, jen pokud trvá děj predikátoru (obsahový předmět) – v tomto případě je děj predikátoru specifikován předmětovým jménem vyjadřujícím kohyponymum k dějovému substantivu příslušného predikátoru (*tanec – hyperonymum → polka, čardáš, valčík – kohyponymum → tančit valčík; běžet stovku, hrát divadlo*). A posledním je objekt, který je v široce přináležitostním vztahu k objektu jinému (*mít letenku, vlastnit byt*). Další základní funkcí předmětu akuzativního je vyjádřit informaci (*Řekl, že už to ví*) nebo instrukci (*Poradil mi takovou maličkost*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 242–243).

V předmětové pozici s formou akuzativu mohou být však i předmětové výrazy v **jiném pádě** než v akuzativu. Prvním takový případem je **genitiv záporový** (negativ). V současné češtině se užívá spíše sporadicky, knižní prostředek vedle základního a neutrálního akuzativu (*Neviděl jsem tam jediné květinu*). Tento genitiv je často využíván v idiomatizovaných větách k důraznému popření (*Celou noc jsem ani oka nezamhouřil*). Dalším je **genitiv kvantitativní** vyjadřující, že děj se týká jistého množství pojmenovaného předmětovým jménem. U nepočítatelných objektů vyjadřuje genitiv singuláru, že děj se týká jisté, zpravidla malé, části substantiva (*On tam přidal soli; Odlij mi toho vína*) – jde o **genitiv partitivní**. U počítatelných objektů vyjadřuje genitiv plurálu neurčité množství prvků (*Nachytali ryb; Babička napekla koláčů*) – jde o **kvantitativ**. Genitiv kvantitativní může být použit i jako nutný pro vyjádření velkého

množství (*Ten tam ale přidal soli; Ten udělal v diktátě chyb*) – právě tento genitiv však lze považovat i za pád adverbialní (*Ten toho (mnoho) nakecá*). Posledním předmětem v této pozici je **genitiv počítaného předmětu (numerativ)**. Tímto se vyjadřuje počítaný předmět po určitých číslovkách (od pěti výš) a po číslovkách neurčitých (*Podepsal jsem dvanáct dekretů; Udělal jsi několik chyb*). Speciálním typem je výraz předmětový s formou: předložka *na* s lokálem, který vyjadřuje navíc moment kvantitativní (*Jeho hlas získal na síle*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 243–244).

Další je **předmět v pozici s formou genitivu**. Slovesných predikátů, které si zachovaly živou genitivní vazbu, je opravdu málo. Jsou to většinou slovesa reflexivní. Ze sémantického hlediska se dělí na čtyři základní skupiny. První tvoří predikátory vyjadřující úsilí něčeho dosáhnout a predikátory dotyku, tedy **genitiv cílový a dotykový** (*dožadoval se odměny, dotknout se drátů*). K druhé skupině patří predikátory označující odlučování a vzdalování s **genitivem odlukovým** (*vzdát se odměny, zříct se syna*). Mezi další patří predikátory psychosomatické reakce na nějaký podnět, ty vyžadují **genitiv podnětový** (genitiv příčiny; *obával se problémů, leknout se stínu*). Poslední skupinou jsou predikátory vyjadřující velké kvantum děje. Tyto predikátory jsou tvořené ze sloves s akuzativní valencí pomocí prefixu *na-* (*Já jsem se napsal dopisů*). Konkuruje si zde genitiv s akuzativem (*Co já jsem se té Evy x tu Evu naprosil*). Genitivní vazba ustupuje zvláště vazbě akuzativní, především u nereflexivních sloves (*chránit, přát, poslouchat*). Nejsilněji se genitivní vazba drží u jmen abstraktních (srov. Grepl – Karlík 1998: 244–245).

Druhým základním předmětovým pádem je **předmět v pozici s formou dativu**. Dativní předmět je na rozdíl od akuzativního předmětu pevněji svázán s významem. Zpravidla označuje objekt, ke kterému děj směřuje a který je na ději zainteresován, a proto je převážně specifikován výrazy označující živé bytosti. Může to být recipient – u predikátoru *dávání* – ten, kdo je příjemcem dávání v širokém smyslu slova (*Daroval (dal jako dar) matce růže; Mně řekla (dala informaci), že už ho nemiluje*). Také jako posezor – u sloves *brání* – ten, kdo je původním vlastníkem něčeho, co mu někdo bere (*Někdo mi ukradl peněženku; Celníci zabavili matce kufř*). Dalším výrazem je pak beneficent – ten, v čí prospěch nebo nepospěch se něco děje (*Ublížoval zvířatům; Připil novomanželům*). A dále expirient – proživatel (*Vadí mi, že pořád prší; Tvoje suverenita všem imponuje*). Posledním tohoto druhu je iudicant – ten, vůči komu něco hodnotíme (*Petrovi ten oblek sluší*). Neživotný dativní předmět je omezen na malý

počet predikátorů ve srovnání s tímto předmětem životným (*Konec filmu odpovídal začátku; Rozuměl dobře **matematice***). Jak životný, tak neživotný dativní předmět se pojí s predikátory vyjadřující psychosomatické reakce (*smát se **vtípu**, divit se **Petrovi***). Dativní valence je velmi pevná a nedochází k jejímu nahrazování akuzativní valenci. Je tu však výjimka u predikátorů *učit, vyučovat, učit se* majících vedle dnes již knižní valence *učit **něčemu**, učit se **něčemu*** stylisticky neutrální akuzativní valenci *učit **něco**, učit se **něco*** (srov. Grepl – Karlík 1998: 245–246).

Pádem, který není řízen predikátorem, je **volný dativ**. Užití tohoto dativu je motivováno sémanticky či pragmaticky. Užívá se proto i ve strukturách s predikátory nevyžadujícími žádnou předmětovou pozici. Sémanticky motivované jsou především volné dativy, a to dativ **prospěchový** (*commodi et incommodi*) vyjadřující osobu nebo zvíře, v jejichž prospěch nebo neprospěch se něco děje (*Šel **otci** pro pivo; Narodil se **jim** chlapeček*). Je-li tato osoba nebo zvíře současně míněna jako zamýšlený příjemce, lze dativ prospěchový často nahradit příslovečným pádem s formou akuzativu a s předložkou *pro* (*Natrhali jsme **jim/pro ně** hrušky; Koupil jsem **matce/pro matku** kytici růží*). Dalším volným dativem je dativ **zřetelový** (*respectivus*), který vyjadřuje, vzhledem k čemu platí obsah věty (*Mně je to lhostejné; Našim **srdcím** zůstane vždy drahý*). Dativ **přivlastňovací** (*posesivus*) vyjadřuje osobu nebo zvíře, jíž přísluší zpravidla neživý objekt (části těla, oblečení, příbuzní) ve větách (*Stařec se díval **dívce** na nohy; V hlavě **mi** hučelo; Zemřel **mu** syn*). Tento dativ lze nahradit, s mírným významovým posunem, přivlastňovacím adjektivem nebo pronominem (*Stařec sedíval na **dívčiny** nohy; Hučelo v **mé** hlavě*). Pragmaticky motivované jsou volné dativy mající povahu partikulí, a to dativ **emocionální** jako prostředek citového zabarvení výpovědi s funkcí kontaktovou. Je používán především v neoficiálních mluvených projevech (*Ty **nám** tu budeš lenořit? To je **mi** pěkný pořádek*). Dativ **kontaktový** slouží k navázání a udržení kontaktu mezi mluvčím a adresátem (*On **vám** byl z toho celý nesvůj*). Poslední je dativ **zainteresování**, který vtahuje adresáta do děje (má tedy také funkci kontaktovou: *A kyselina **nám** pomalu začíná reagovat*). Tradičně se tyto dativy s kontaktovou funkcí označují jako dativ **sdílnosti** (*etický*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 245–247).

Předmět v pozici s formou **instrumentálu** je převážně sémantickým pádem. Pádem syntaktickým bývá jen zřídka. Můžeme zde vidět patrné stopy příslovečného významu, a to především nástrojového nebo prostředkového. Předmětový instrumentál

většinou stojí po predikátorech s významem „pohybovat něčím“ (neživým předmětem – *házet oštěpem, vrhat koulí*; částí těla – *lomit rukama, mrkat očima*). Instrumentálová valence tedy nese význam – pohybovat něčím a způsobit tím přemístění tohoto objektu sloužícího též jako prostředek k dosažení cíle (*Hodil kamenem po nepříteli*). Druhým významem predikátoru pojmím se s instrumentálem může být „vydávat ze sebe světlo, zvuk, vůni“ (*Plyn hoří modrým plamenem; Sál zněl zpěvem; Zahrada voněla senem*). Zde je možnost alternace s formou lokálu a s předložkou *po* (*Pokoj voněl po růžích*). Třetím významem je „opatřovat něco něčím“ (*Pokryl záhony rákosem; Posypal chodníky pískem*). Čtvrtým významem by mohl být význam „plnit se něčím“ (*Maso načichlo mýdlem; Náměstí se naplnilo lidmi*). Pátý význam „zabývat se něčím“ (*Obírat se myšlenkou vykrást banku*). Někdy tomuto prostému instrumentálu konkuruje instrumentál s předložkou *s* (*Obchoduje ovocem/ s ovocem*). Šestá významem predikátoru je „dosáhnout změny psychosomatického stavu něčím“ (*Uklidnil se četbou detektivky; Unavil se prací*). Posledním významem predikátoru pojmím se s instrumentálem je „vyvyšovat se něčím“ (*Pyšnil se atletickou postavou; Chlubil se sbírkou známek*). Tomuto instrumentálu někdy konkuruje hovorové spojení instrumentálu s předložkou *s* (*Pyšnil se dětmi. → Pyšnil se s dětmi*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 247–248).

Poslední je předmět v pozici s formou **předložkového pádu**. U pádů předložkových dochází k postupnému přecházení z platnosti příslovečné do platnosti předmětné. V syntaktických pádech se užívá původních předložek ztrácejících zde své významové odstíny (*Myslel na matku* – předložka *na* pozbyla svého původního významu lokálního). Naproti tomu v sémantických pádech (tedy příslovečných) si původní předložky ponechávají svůj původní význam (*Sedl si na stůl* – předložka *na* pro označení: na povrchu něčeho). Jednotlivými předložkovými pády mohou být: **předložkový genitiv** (*vrazit do někoho, zamilovat se do někoho, odloučit se od někoho, těšit se z něčeho, zotavit se z něčeho*), **předložkový dativ** (*hájit se proti něčemu, štvát proti někomu, přiznat se k něčemu, být náchylný k něčemu*), **předložkový akuzativ** (*dívat se na někoho, zapomenout, střílet, volat na někoho, bít se o někoho, nadchnout se pro něco, věřit v něco, odpovídat za něco*), **předložkový lokál** (*záviset na někom, vědět o něčem, ohlížet se po někom, toužit po něčem, libovat si v něčem*), **předložkový instrumentál** (*zamyslet se nad něčím, zvítězit nad někým, utíkat před někým, sblížit se s někým, radit se s někým, loučit se s někým*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 248).

Problematika předmětových valencí je komplikována hlavně třemi skutečnostmi. První ze skutečností je schopnost slovesa mít několik valencí. Různé valence mohou být přitom projevem faktu, že jde o různé významy slovesa, tedy o různé predikátory. Rozlišujeme tedy dva základní případy, a to: různým valencím jednoho slovesa odpovídají různé predikátory spolu nesouvisející (*připravit někomu něco x připravit někoho o něco*), nebo různým valencím jednoho slovesa odpovídají různé predikátory spolu související a často jen s jemným rozdílem mezi nimi (*vidět něco a vidět na něco* – oba predikátory označují smyslový vjem, ale spojení *vidět na něco* vyjadřuje spíše překonání překážky). Různé valence také mohou být jen formálními alternacemi formy valenční pozice jednoho predikátoru (*učit se češtině/ češtinu, obchodovat pozemky/ s pozemky*) – rozdíl je mezi nimi pouze stylistický. Druhou skutečností je fakt, že určité valenci jednoho slovesa může odpovídat více predikátorů: sloveso *mazlit se* s předložkou *s* a pojící se s instrumentálem může být predikátorem ve významu „projevovat lásku něžnými slovy a laskáním, hlazením“ (*Matka se mazlila s dětmi*), s významem „pečlivě a zdlouhavě se něčím zaobírat“ (*S tou prací se nebudu mazlit*), nebo s významem „příliš shovívavě jednat“ (*Učitel se nemůže s dětmi mazlit*). Také můžeme podle Grepla a Karlíka v současné češtině sledovat, že dochází ke vzniku nových valencí. U některých predikátorů (s ustálenou valencí genitivní) se dnes výrazně prosazuje valence akuzativní, děje se tak beze změny významu (*vyčkávat jeho příchodu/ příchod*). Vznik a ustalování nové valence je u některých predikátorů motivována potřebami vyjadřovacími. Tedy nová valence se užívá pro vyjádření jiného predikátoru, než je predikátor s původní valencí (*uvažovat o něčem* – původní valence predikátoru *uvažovat* s významem „přemýšlet“, *uvažovat něco* – vznik nové valence s významem „posuzovat“: *Uvažujme tuto rovnici*). Ale někdy může docházet ke vzniku nové valence i bez významové motivace, a to na základě nezáměrného smíšení (kontaminace) valencí dvou lexikálně různých predikátorů (*přihlížet k něčemu* kontaminací se spojením *dívat se na něco* vzniká nenáležitá valence *přihlížet na něco* – to je ovšem považováno za skladebnou chybu) (srov. Grepl – Karlík 1998: 249–250).

Pokud jde o vyjádření a nevyjádření předmětu, i ve *Skladbě češtiny* jsou predikátory rozlišeny na predikátory s předmětovou valencí, u nichž předmět musí být vyjádřen, tedy pozice obligatorní (*Zastřelím srnu*), a na predikátory, u nichž předmět slovně vyjádřen být nemusí, tedy pozice potenciální (*Maminka uvaří polévku x Ona ti uvaří, uklidí i vypere*). Sémantikou daná možnost nevyjádření předmětu je vždy nějak

motivována. Základními motivy jsou tyto případy: Pokud je pozornost věnována ději samotnému a mluvčí nepovažuje skutečnost, které se děj týká, za důležitou, tak slovně ji nepojmenovává. Ve významu predikátoru je již alespoň třída takových skutečností (významů) implikovaná. (*Co děláš? – Žehlím. Ať už košile, kalhoty, kapesníky; Čtu. Ať už detektivku, noviny, dopis*). Nebo pokud rozumíme aktantem vyjádřitelným v předmětové pozici určitý druh třídy objektů, jehož se děj může týkat, a to ten, který je s významem predikátoru pevně svázán, nezávisle na kontextu a situaci, mluvčí tedy užije pouze predikátor (*Karel píchnul. Chápeme, že píchnul pneumatiku a ne kamaráda; Dokoupilovi budou v sobotu zabíjet. Samozřejmě prase*). A také pokud rozumíme aktantem vyjádřitelným v předmětové pozici jakýkoli objekt, jehož se děj vyjádřený predikátorem může týkat (*Petr čte. Čte cokoli, co lze číst, jakýkoli text*), nebo jakýkoli objekt podmnožiny objektů (*Manžel pije! Nepije cokoli, co je určeno k pití, ale cokoli, co obsahuje alkohol*.) A posledním případem je vyjádření spíše vlastnosti někoho než toho, co někdo dělá (*Petr kouří. Tedy je tím myšleno, že Petr je kuřák*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 250–252).

5.1.1.3 Příslůvečný (adverbiální) komplement je posledním aktantovým komplementem. Tímto termínem označujeme pravovalenční syntaktickou pozici predikátoru s nefixovanou pádovou formou, **pozici adverbiální**. Primárně se vyjadřují adverbii (*Vrátil se domů*). Mohou však být vyjádřeny i nominální skupinou, v tom případě je pádová forma jména motivována sémanticky (*Praha leží na Vltavě*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 252). „Protože po formální stránce se výrazy, kterými se ve (valenční) pozici adverbiálního komplementu vyjadřují aktanty, a výrazy, kterými se (v nevalenční) pozici adjunktů vyjadřují okolnosti, neliší, (...) o jejich formách pojednáme na jednom místě, a to při popisu adjunktů“ (tamtéž).

Jako adverbiální komplementy se vyjadřují především **aktanty: místa v širokém smyslu**. Tento aktant je implikován v sémantické struktuře predikátorů, a tvoří tak základ elementárních propozic s významem „lokalizace v prostoru“. Jde o: místo (*kde?*) konkrétní (*Najednou se ocitl vedle mě*) a místo abstraktní (*Mužstvo se nachází v dlouhodobé krizi*); směr (*kam?*) konkrétní (*Vstoupil do místnosti*) a abstraktní (*Snažil se vnikat do jejího soukromí*); východisko (*odkud?*) konkrétní (*Odešel ze školy*) a abstraktní (*Vypadlo mi to z paměti*) a dráha (*kudy?*) konkrétní (*Přešel přes plot*) a abstraktní (*Nechej si to projít myslí*). Dále má tento aktant místa význam „stavů okolního prostředí“ (*V Praze bylo polojasno*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 252–253).

Dalším adverbialním komponentem je aktant **čas v širokém smyslu**. Aktant je implikován v sémantické struktuře predikátorů a tvoří základ elementárních propozic s významem „lokalizace v čase“ (*Dostihy proběhnou zítra/ v neděli*) a s významem „časových vztahů“ (*Zítra bude středa*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 253).

Třetím v pořadí je adverbialní komplement **prostředku v širokém smyslu**, který je implikován v sémantické struktuře řady predikátorů. Rozlišujeme predikátory a) užívající jeden určitý nástroj, jenž je vyjádřen už v základu slovesa (*hoblovat, hrabat, žehlit*); b) implikující materiál vyjádřený již v základu slovesa (*lakovat, solit, cukrovat, tapetovat*); c) implikující určitý prostředek pohybu (vehikl) vyjádřený už v základu slovesa (*sáňkovat, lyžovat, surfovat*). Protože jde především o slovesa tvořená od substantiv označujících různé prostředky – nástroje, materiály, prostředky pohybu, není tedy důvod vyjadřovat je ještě v podobě větného členu (*Sáňkoval na sáňkách*). Pak jsou ovšem predikátory implikující určitou třídu nástrojů (*řezat pilou/ nožem/ skalpelem*), zde se nástroj v pozici s formou adverbialního určení vyjadřuje (srov. Grepl – Karlík 1998: 253–254).

Posledním adverbialním komplementem je **účel**. Tento situační aktant je implikován v sémantické struktuře predikátorů změny lokalizace a vyjadřuje se formou prostého infinitivu. Jde buď o tautoaktantový infinitiv (*Šel chytat ryby*), nebo o infinitiv heteroaktantový (*Poslali ho koupit pivo*). Vedle infinitivu může mít účelové určení i jiné formy. U predikátorů označujících pohyb směřujících k vykonání činnosti je to forma předložka *na* s akuzativem (*Šel na nákup*), u jmen živých bytostí a u predikátorů s významem „usilovat o něco“ - předložka *za* s instrumentálem (*Jela za babičkou; Hnal se za slávou*). Při pohybu za účelem přinesení něčeho, přivolání někoho – předložka *pro* s akuzativem (*Šel pro pivo*). Po predikátoru *být* má formu s předložkou *na* a lokál (*Je na léčení*). Věty jsou hovorové s určením účelu vyjádřeným formou *s* a instrumentál (*Šel se smetím; Byla jsem u doktora s kolenem*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 254–255).

5.1.2 Neaktantové komplementy se rozlišují na způsobový a měrový komplement a komplement kopredikátový.

5.1.2.1 Způsobové a měrové komplementy jsou valenční pozice predikátoru vyjadřující vnitřní charakteristiky děje/ stavu nějakého aktantu a jsou zahrnované v sémantické struktuře predikátoru (*Zní to banálně/ jako pohádka; To prase váží málo/ metrák*). Po formální stránce se komplementy (ve valenční pozici) vyjadřující způsob a

míru a adjunkt (v nevalenční pozici) vyjadřující způsob a míru neliší (*Chová se nevhodně* – valenční určení způsobu, *Mluví nevhodně* – nevalenční určení způsobu). **Způsobovou** charakteristiku děje mají ve svém významu například predikátory ve struktuře (*Petr se tváří smutně; Zní to lákavě; Dopadlo to dobře*). Predikáty musí být v reflexivní formě slovesné. Aktant v pozici podmětu se přesouvá do pozice s formou dativu a oslabuje se jeho agentní povaha, naopak se ovšem akcentuje jeho povaha prožitelská (pomocí výrazů typu *dobře, špatně, lehce, snadno; Tato skladba se mi studuje poměrně snadno/ těžko*). **Měrovou** charakteristiku děje obsahují ve svém významu kupříkladu predikátory ve strukturách (*Syn měří hodně/ metr devadesát; To prase váží hodně/ metrák*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 255).

5.1.2.2 Kopredikátové komplementy (kopredikáty) označují děje, které jsou predikovány aktantu implikovanému v sémantické struktuře jiného predikátoru (*Pokládám ho za odborníka – On je odborník – Pokládám za odborníka – jeho za odborníka; Pokládám ho za talentovaného – On je talentovaný*). Výrazy, kterými se v pozici komplementu predikuje stav aktantu implikovanému v sémantické struktuře jiného predikátoru (jeho klasifikace nebo kvalifikace), představují jmennou složku slovesně-jmenného predikátoru, tedy je to predikativ. Výraz se shoduje v rodě a čísle s výrazem, kterým je příslušný aktant specifikovatelný (*Pokládám ho za talentovaného; Pokládám ji za talentovanou*). Predikátory, které tento komplement vyžadují, jsou významově relativně homogenními skupinami. Jsou to predikátory s významem subjektivní klasifikace nebo kvalifikace. Pozice komplementu vyjadřující kopredikát je pro ně pozicí obligatorní (*Vydával ho za svého syna; Cítil se unavený; Celý život jsem se cítil Čechem; Tento způsob léta zdá se mi poněkud nešťastným*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 255–257).

5.2 Adjunkt

„**Adjunkt** je termín, jímž označujeme **nevalenční** doplnění predikátoru (slovesa, adjektiva nebo adverbia) v jakékoli větnečlenské platnosti. Jsou to tedy syntaktické pozice fakultativní“ (Grepl – Karlík 1998: 257). Ze sémantického hlediska (vyjádření v dané syntaktické pozici) můžeme rozlišovat dva typy: **cirkumstanty a kopredikáty** (srov. tamtéž).

5.2.1 Cirkumstantový adjunkt vyjadřuje další údaje, okolnosti, a jimi děj charakterizuje. Každá událost děje a jeho změna probíhá na nějakém místě, v nějaké době, lze ji hodnotit, atd. (místo: *pracuje doma*; čas: *pracuje v noci*; způsob: *pracuje rychle*; míra: *pracuje moc*; důvod: *pracuje kvůli penězům*; podmínka: *pracuje jen za peníze*; zřetel: *na leváka pracuje rychle*; apod.). Na cirkumstanty se můžeme zeptat otázkami: *kde?*, *kdy?*, *proč?*, *za jakých podmínek?* aj. Primárně se vyjadřují adverbii nebo adverbialními větami. Cirkumstantový adjunkt tedy nemá fixovanou pádovou formu a je to nevalenční pozice adverbialní. Cirkumstanty vyjadřujeme jazykovými výrazy, které nazýváme adverbialní. Jednotlivě mezi ně patří: adverbia, nominální fráze (skupiny) a vedlejší věty. Mohou to být adverbia jako (*doma nekouřím*; *brzy se vrátím*), a to včetně adverbií zájmených (*šel tam*; *udělej to tak*) a číselných (*Kolikrát jsi to přečetl?* *Vidím dvojmo*). Dále jsou to nominální fráze se základem v podobě substantiv s věcným významem nebo zájmen v prostém pádě (*vyplnil složenku psacím strojem/čímkoli*) nebo v pádě předložkovém (*vyplnil složenku na psacím stroji*). Často se také užívá nepůvodních předložek (*koncem, vůči, díky*), které jsou prostředkem pro jasnější a jednoznačnější vyjádření okolnostního významu. Příslovečná funkce substantiv přechází až k jejich adverbializaci a následně mohou být substantiva i nahrazena samotnými příslovci (*blesk* jako substantivum → ale *Opiš to bleskem/ Opiš to velmi rychle; sečetl to od oka/ přibližně*). Adverbializace příslovečných výrazů vede až k ustrnutí příslovečných pádů. O ustrnutí adverbialních předložkových pádů se mluví jako o příslovečných spřežkách (*naoko, z paměti, zbrusu, kvapem* aj.). Dalším základem nominálních frází mohou být adjektiva či zájmena (*šel ke známým; přišel s veselou; v tvém stole to není, to musíš hledat v mém*) a také vedlejší věty se vztažnými zájmeny *kdo, co* (*můžeš to napsat tím, co budeš mít po ruce*) a se vztažnými zájmennými příslovci (*Šel tam, kam ho nohy nesly*). Základem také mohou být vedlejší věty se spojkami a spojovacími výrazy (*ačkoli, aby, teprve,...*), které nazýváme věty příslovečné. Grepl s Karlíkem také upozorňují na fakt, že cirkumstantový adjunkt je jediným větným členem, u něhož se i v tradičních gramatikách rozlišují jednotlivé typy na základě významu. A z tohoto hlediska se dělí na určení místa, času, způsobu, míry, prostředku, podmínky, příčiny, přípustky, účelu, původce, zřetele apod. Pokusů o kategorizování a hierarchizaci určení je mnoho. Kromě rozdělení základního, kterým se dále budeme zabývat, lze dospět i k mnoha dalším sémantickým typům cirkumstantů (určení zastupitelství: *promluvil za celou třídu*; určení protihodnoty: *z toho mostu skočil za stovku*) (srov. 1998: 258–261).

5.2.1.1 Časoprostorová určení

Do této kategorie spadá určení **místa** a **času**. **Určení místa** v širokém smyslu označuje umístění v prostoru, ve kterém je propozice zakotvena a ke kterému se vztahuje. Místo lze označit buď přímo místními zájmennými příslovci (*zde, tady, tam, někde, kdesi*), nebo nepřímou, a to apelativy fyzikálních objektů (*ve škole*), nebo například proprii (*na Lysé hoře*) a samozřejmě celou vedlejší větou (*Kouří tam, kde je to dovoleno*). Pro označení místa jsou v prostoru relevantní dimenze: vertikální (*Nad/ pod radnicí letěla vzduchod.*), horizontální přímá (*před, za*) a stranová (*vedle* a sekundární předložky *nalevo, napravo*). Z hlediska významového lze toto určení rozdělit do několika typů, přičemž základní rozdíl je mezi statickými (*kde?; dole, uvnitř, na zahradě*) a dynamickými určeními. Místní dynamická mohou být dále rozdělena na direktivní (směrová; *kam? dolů, ven, domů*) a nedirektivní (*kudy? tudy, lesem*). **Určení času** označuje různé časové body nebo úseky minulosti, přítomnosti, budoucnosti, kterými je propozice zakotvena v čase. Vyjadřujeme je časovými adverbii, časovými zájmennými příslovci, ale také například substantivy, či celými větami. Z významového hlediska lze rozlišit určení temporálně orientující (*kdy? V noci jsem nemohl spát*) a temporálně limitující (*odkdy? Od rána sem přišly stovky zvědavců; dokdy? Stihneš to do úterý?; jak dlouho? Spal jsem celou noc; Jak často? vždy, občas, pokaždé*) (srov. Grepl – Karlík 1998 261–276).

5.2.1.2 Způsobová a měrová určení

Tato určení nepředstavují „okolnosti“, ale vnitřní charakteristiku děje z něho vyplývající (obdoba přívlastku u substantiv; *spát klidně → klidný spánek*). Určení lze často nahradit jednoslovným výrazem (*šel rychle → klusal; zbarvit se dohněda → zhnědnout*). **Určení způsobu** označuje kvalitu dějů (*spí klidně*) a vlastností (*tmavě zelený*). Můžeme se na něj zeptat otázkou *jak? jakým způsobem?*. Lze jej vyjádřit přímo, srovnáním, nebo uvedením následku či výsledku. K přímému vyjádření způsobu jsou užívána způsobová (kvalifikační, hodnotící) adverbia (*rychle, pomalu, pěkně, čerstvě, česky, ...*) a stále častěji spojení podle multiverbizačního modelu „adjektivum + způsobem“ (*vyložil to zajímavým způsobem*). Dále se také uplatňují adverbialní výrazy, především předložka *s* + instrumentál (*odpověděl se strojenou důstojností*), nebo mají povahu frazeologickou (*smál se na celé kolo*). A v neposlední řadě jsou vyjadřovány větami vedlejšími způsobovými (*Člověk má zasahovat do přírody tak, že si své jednání*

promyslí. Tedy promyšleně). Způsob srovnáním vyjadřuje, čemu se děj podobá, s čím se shoduje, nebo od čeho se liší. Srovnávat tedy můžeme na bázi podobnosti pomocí adverbálních výrazů (*směješ se jako malé dítě*), adverbii (*úkoly plní švejkovsky*) a vedlejších vět srovnávacích (*Tváříš se, jako bys šla na pohřeb*) nebo idiomatizovaným přirovnáním (*ležel jak zabítý*). Srovnávat ale můžeme také na základě shody (*udělal jsem to přesně podle tvého návrhu*), nebo na základě rozdílnosti (*s tebou mluvil jinak než s panem učitelem*). Vyjádření způsobu s uvedením následku nebo výsledku s významem „takovým způsobem, že potom...“ (*Náš Toník jezdí nebezpečně*). **Určení míry a intenzity** označuje kvantitu či intenzitu dějů (*trochu ses opozdil*), vlastností (*velmi starý*) a „okolností“ způsobové povahy (*příliš rychle*). Ptáme se otázkami *kolik? jak mnoho?* I zde lze vyjádřit určení míry a intenzity přímo, srovnáním a uvedením následku a výsledku. U určení míry přímo se stala základním výrazovým prostředkem adverbia s významem velkého, nebo naopak malého stupně (*málo zkušený, trochu unavený, velmi naléhal, daleko větší*) a pro význam velkého stupně se také užívá adverbii neměrových (*krásně studené pivo, parádně jsem promokl*). Ale také můžeme užít zájmena (*Něco jsem se ho nahledal.*), příslovečné výrazy (*Ten plot je vysoký metr.*), nebo celé vedlejší věty měrové (*Jen se smějte, co hrdlo ráčí*). Mírou a intenzitou srovnáním se určuje, čemu se děj podobá nebo s čím se shoduje, a to buď na bázi podobnosti (*ty chrápeš jak náš dědeček*), nebo na bázi shody (*jak bláznivě ji měl rád, tak bláznivě na ni žárlil*). Také můžeme míru a intenzitu vyjádřit uvedením následku nebo výsledku s významem „tolik, do té míry, že potom...“, tento případ se někdy v mluvnicih označuje jako účinek. K vyjádření slouží adverbia (*nepředstavitelně, úzkostlivě, odporně; to je nepředstavitelně zdoluhavý proces*), adverbální výrazy (*opil se do němoty; křičel až do ochraptění*) a vedlejší věty účinkové (*Referoval tak podrobně, že už tomu lidé přestávali rozumět*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 276–281).

5.2.1.3 Určení prostředku v širokém smyslu

Pomocí prostředku se uskutečňuje děj. Především je vyjádřen nástrojovým instrumentálem (*Napiš to perem. Napiš to tím, co máš po ruce*). V publicistickém stylu můžeme sledovat uplatnění adverbálních výrazů s nepůvodními předložkami (*formou, cestou, prostřednictvím, pomocí; Spory se řešily cestou trpělivého jednání*). Z hlediska významového lze určení nástroje rozdělit na určení látky/ materiálu, určení prostředku

transportu, určení prostředku v užším smyslu a určení měřítka. **Určení nástroje** označuje objekty hmotné povahy, jejichž prostřednictvím je možno realizovat děj. Vyjadřují ho adverbialní výrazy. Nástroj může být pohyblivý a má formu instrumentální (*uřež to **pilkou**; mává nám **šátkem***), naproti tomu určení nástroje upevněného mívá formu předložky *na* a lokálu (*napsal to **na počítači**; maminka šila **na šicím stroji***). Určení označující hudební nástroje má formu předložky *na* s akuzativem (*hraje **na klavír**; píská **na flétnu***). Adverbialní výraz, který má formu *o* + akuzativ (*opírá se **o hůl***) nebo *od* + genitiv (*umazal se **od sazí***), častěji vyjadřuje bezděčného původce děje. Výraz mající formu *po* + lokál je příznakovým prostředkem označujícím prostředníka (*poslal zboží **po dráze**; pošli to **po Janě***). **Určení materiálu/ látky** označuje materiály různého druhu sloužící k realizaci děje. Vyjádřeno je nejčastěji adverbialními výrazy formou instrumentálu (*namaloval to **temperami**; nádobí umývám **jarem***). **Určením prostředku transportu** jsou označovány předměty a bytosti, prostřednictvím kterých se lze přemísťovat. Nejčastější formou je adverbialní výraz v instrumentálu (*do Prahy jezdím **vlakem**; na fakultu se dopravuji **metrem***) a forma předložky *na* s lokálem (*Jezdím **na kole**. Beduíni jezdí na velbloudech. Čarodějnice létají **na koštěti***). **Určení prostředku v užším smyslu** vyjadřuje různé děje, s jejichž pomocí se děj i realizuje. Primárně ho můžeme vidět jako větu vedlejší prostředkovou (*Lze to vyřešit i **tím, že mu pouze domluvíme***), popřípadě jako adverbialní výraz formou instrumentálu (*Lze to vyřešit **pouhou domluvou***). Něco sloužící jako měřítko nebo indicie, podle kterých můžeme hodnotit či klasifikovat, je označeno jako **určení měřítka**. Vyjadřuje se buď pomocí adverbialního výrazu s formou *podle* + genitiv (*Stáří stromu určíme **podle letorostů**. Podle sebe měřím tebe*), nebo vedlejšími větami (*Zralost kompostu poznáme **podle toho, že jeho struktura je krupnatá***) (srov. Grepl – Karlík 1998: 283–285).

5.2.1.4 Určení původce

U tohoto určení rozlišujeme **původce personálního (agentního)** a **původce nepersonálního (kauzátorského)**. **Určení agentu** má mezi větnými členy zvláštní postavení. Sémanticky odpovídají věty s příslovečným určením původce větám s původcem v pozici podmětu (*Studenti budou z biologie zkoušeni **prof. Novákem** – „cirkumstant vyjadřující personálního původce“; **Prof. Novák** bude zkoušet studenty z biologie – „podmětový aktant s významovou rolí personálního původce“*). Tedy určení

agentu se vyskytuje pouze ve větách pasivních s přísudkem ve tvaru „být + participium trpné“ (*Byl zabit nepřitelem. Byl zabit od nepřítele. Novela zákona byla projednána v Parlamentu. Na dráze byly zavedeny nové typy jízdenek*). **Určení kauzátoru** označuje bezděčného původce děje, to je patrné na příkladu (*Petr byl mučen pochybnostmi* – „cirkumstant vyjadřující nepersonálního původce“; *Petra mučily pochybnosti* – „podmětový aktant se sémantickou rolí nepersonálního původce“). Vyjadřuje se výrazy s formou instrumentálu, nebo ve spojení s předložkami (*Byl soužen starostmi. Žárem se roztavilo i železné zábradlí. Pořezal se nožem/ o nůž. Popálil se o kamna. Byl postříkán barvou/ od barvy*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 285–286).

5.2.1.5 Určení zřetele

Vyjadřuje, se zřením, vzhledem k čemu platí nějaký děj, stav, vlastnost, a tím následně i platnost označovaného relativizuje (*na auta je Petr odborník*), tedy Petr je odborník, pouze pokud jde o auta, není absolutní odborník. **Určení zřetelově vymezovací**, jak už nám sám název napovídá, vymezuje oblast, vzhledem k níž děj platí, „z hlediska něčeho platí, že...“. Vyjadřuje se především adverbii zakončenými na -ě, -y (*Ten člověk je sexuálně úchylný. Jeseníky jsou turisticky zajímavá oblast*). Také adverbialními výrazy s formou instrumentálu (*Počtem se nám nemohou rovnat. Chutí/ chut'ově se to víno podobá moselskému. Je rodem Čech*), nebo formou předložek s pádem (*V matematice je nejlepší. Na omak je samet příjemný. Pro důchodce je ten byt drahý*), nebo spojením typu (*Jako lékařka je ona vynikající. Co do kvality je to dobré*), ale také výrazy s nepůvodními předložkami (*po stránce, z hlediska, ve věci, stran toho, vůči*), nebo frazeologickými konstrukcemi typu (*teoreticky/ filozoficky/ prakticky vzato*) a samozřejmě také vedlejšími větami zřetelovými (*Co se týče chuti, to víno mi připomíná moselské*). **Určení zřetelově srovnávací** vymezuje to, co slouží jako východisko, vůči němuž se srovnává vyjadřovaný děj: „z hlediska srovnání s něčím platí, že...“ (*Brno je stejně krásné jako Praha. Je mi hůře než včera. Petr je nejchytřejší z celé třídy. Mezi chlapci byl Petr nejrychlejší*). Jak je patrné z příkladů, často toto určení platí u komparativu a superlativu. Ve větách bez komparativu a superlativu je srovnání vyjadřováno předložkovými pády (*ve srovnání, proti, oproti*). Speciálním typem zřetelově srovnávacího určení jsou případy, kdy porovnáváme skutečný následek s očekávaným. Jde o účinek, který se vyjadřuje vedlejšími větami (*Je příliš chytrý, než aby se nechal napálit. Byl příliš chytrý na to dát se napálit*). **Určení zřetelově autorizující** vymezuje původce hodnocení, tvrzení, názoru: „z hlediska

někoho platí, že...“ (**Pro Petra je Pavel hlupák. Podle Petra je Pavel hlupák**) (srov. Grepl – Karlík 1998: 286–289).

5.2.1.6 Určení očekávaných, ale nenastalých okolností

Vyjadřuje se vedlejšími větami se spojkami *aniž, aby* (*Host odešel, aniž (by) si toho někdo všiml. Není schopen promluvit, aby se nezakoktal*). Tyto věty jsou vždy záporné. Je zde možnost věty nahradit adverbiálními výrazy (*Host odešel z restaurace bez zaplacení. Host odešel bez povšimnutí*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 289).

5.2.1.7 Určení zamlžených okolností

Obsah vedlejší věty můžeme chápat jako okolnost, kterou lze obecně vyjádřit formou „s tím, že..., s tím aby...“ (*Opisování rozsudků odmítl s tím, že bude raději plést košíky. Původní návrh Vám vracím s tím, abyste ho přepracoval*). Výraz „s tím“ zastupuje nějaké substantivum obecného významu (*s vysvětlením, s úmyslem, s podmínkou*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 290).

5.2.1.8 Určení irelevantních okolností

Pokud se děj uskuteční za všech okolností, neuskuteční se za žádných okolností, a to tak, že se explicitně uvedou, můžeme děj označit za určení irelevantních okolností. Často jde o přehánění. Většinou věty vedlejší uvozujeme spojkou *ať, necht'* (*Mně je to všechno jedno, ať bys byl čímkoli. Spodky měl vyhrnuty, ať bylo sucho nebo bláto*). Implicitně se určení irelevantních okolností vyjadřuje větami typu (*Brno je krásné, i když prší*) (srov. Grepl – Karlík 1998: 290–291).

5.2.1.9 Určení příčinná v širokém smyslu

Označují situace, které jsou v kauzálním vztahu k jiným situacím. Primárně se vyjadřují větami vedlejšími. V tomto případě je nevětný příslovecný výraz brán jako náhrada (*Na přání mnoha diváku/ protože si to mnoho diváků přálo, opakujeme hru*). Toto určení lze rozdělit na určení **podmínky, vlastní příčiny/ důvodu** a **účelu** a zvláštní postavení má určení **přípustky** (srov. Grepl – Karlík 1998: 291). Ovšem jednotlivým určením se nebudeme podrobně věnovat jako cirkumstantům dosud, protože se především týkají vět (vedlejších), a ty nejsou hlavním cílem naší práce.

Projdeme a heslovitě pojmenujeme jednotlivá určení, abychom názorně mohli vidět, jaké pojetí zpracovali Grepl s Karlíkem. **Určení podmínky** tedy rozdělili na otevřené, vyjádřené vedlejšími větami (*jestliže, pakliže, za předpokladu*); určení otevřené podmínky neúčinné (*když, kdyby*); určení podmínky kontrafaktuální (nereálné) uskutečnitelné, ale neuskutečněné a neuskutečnitelné, a tedy neuskutečněné; určení kontrafaktuální podmínky neúčinné; určení podmínky splněné. **Určení příčiny v užším smyslu** rozlišují na určení **vlastní příčiny** (*protože, jelikož, ježto*) a určení **příčiny neúčinné (přípustka)** (*ač, ačkoli, přestože*), dále na **určení důvodu, určení účelu** (srov. Grepl – Karlík 1998: 291–309).

5.2.2 Kopredikátový adjunkt (kopredikát) označuje děje/ stavy, které jsou predikovány aktantu implikovanému v sémantické struktuře jiného predikátoru (srov. Grepl – Karlík 1998: 309). Tradičně se v mluvnicích tento člen označuje jako **doplňk** (*Dědeček sedí u stolu shrbený. Vrátila se těžce nemocná*). Od doplňku Grepl a Karlík odlišují **příslowecné určení průvodních okolností**, které je po sémantické stránce totožné s doplňkem, avšak svým tvarem nevyjadřuje syntaktickou závislost na jménu, tedy neshoduje se s ním (*Dědeček sedí u stolu shrbeně. Vrátila se s těžkou nemocí*). Někdy se též mluví o neshodném doplňku.

Závěr

Byl zde již několikrát zmíněn fakt, že s každým jednotlivým přístupem českých lingvistů se zároveň liší jejich nahlížení na českou syntax. Ať už mluvíme o větné skladbě a jejím vymezení, nebo o jednotlivých větných členech. V této práci jsme se zaměřili na konkrétní problematiku, a to na rozlišení a vymezení dvou větných členů – předmětu a příslovečného určení. Pomyslnou hranici mezi těmito členy se dosud nepodařilo nalézt. A tak základní otázka, zda existují jednoznačná a ověřitelná měřítka pro rozlišení a třídění těchto členů zůstává nezodpovězena.

Cílem naší práce bylo především sledovat přístupy dvou českých lingvistických škol, a to školy pražské a brněnské. Pražská strukturalistická škola je reprezentována jmény Vladimír Šmilauer, Josef Hrbáček, František Daneš a Zdeněk Hlavsa. Jako stěžejního autora této školy jsme zvolili Vladimíra Šmilauera. Tento zástupce transformační syntaxe položil stabilní a propracované základy formálně gramatické skladby věty. Ve svých pracích vycházel ze syntaktických větných vztahů a z popisu skladebních prostředků, avšak sémantické hledisko do struktury nezařazuje. Užívá metodu analytickou. Šmilauer hovoří o problematice rozlišení mezi předmětem a příslovečným určením a jejich plynulých přechodech. Dokonce podotýká, že nejde o dvě ohraničené skupiny, ale o dva póly jedné skupiny. Pro rozlišení těchto členů doporučuje praktické pomůcky. Za základní rozdílnou povahu považuje fakt, že pády předmětu jsou vazbou na sloveso, ale příslovečná určení nikoli. Předmět přechodného slovesa se v pasivu mění v podmět, příslovečné určení však zůstává příslovečným určením. Ale je bezpočet problematických případů, na které lze nahlížet několika zcela individuálními pohledy. Kupříkladu známý případ *košile se lepí na tělo*. Problematické určování nastává například u předmětu v instrumentále, kdy nejvlastnějším významem je význam prostředkový a teprve poté se tvoří význam předmětný. Hlavním vodítkem je zde podle Šmilauera analogie. A kupříkladu dativ volný řadíme k dativu předmětnému pouze podle vžitých zvyklostí, protože jsou to v podstatě dativy příslovečné. Zvláště u předložkových pádů pozorujeme přecházení od příslovečné k předmětné platnosti. Šmilauer volí osvědčený postup pro praxi, a to nejprve projít všechny druhy příslovečného určení, a pokud lze výraz nenásilným způsobem určit jako příslovečné

určení, lze jej zařadit k příslušnému větnému členu. Pokud tak učinit nelze, přemýšlíme o předmětu. K tomu uplatňuje pravidlo „neznalost příslovečných určení neomlouvá“.

Postupným vyvíjením názorů a metod vznikaly propracovanější přístupy a náhledy na danou problematiku. Velký posun v syntaxi se podle našeho názoru odehrál s přihlédnutím k valenční syntaxi. Jak už bylo řečeno v úvodu, za zakladatele valenční teorie je považován francouzský lingvista Lucien Tesnière, který v roce 1934 odvozuje podstatu větné struktury z vlastností slovesa a vychází z toho, že sloveso na sebe váže různý počet aktantů (srov. Daneš – Hlavsa 1987: 10). Tímto přístupem se zabývali z pražské lingvistické školy především František Daneš a Zdeněk Hlavsa, zástánci valenční syntaxe. K objasnění valenční teorie a především k upřesnění terminologie a vysvětlení pojmů jsme zvolili výklady Jiřího Novotného zpracované v *Nástinu syntaktického popisu v češtině (na základě valenční teorie)* (1984). Tento přehledný, shrnující a sdělný text nám pomohl pochopit a nastínit pravidla valenční teorie. Zároveň nám umožnil také osvětlit přístup brněnské lingvistické školy.

Za hlavní představitele brněnské školy, jejichž přístupy k řešení dané problematiky jsme sledovali, považujeme přední lingvisty Miroslava Grepla a Petra Karlíka. Tito lingvisté jsou představitelé valenční syntaxe a snaží se, především ve své monografické práci *Skladba češtiny* (1998), analyzovat a komentovat běžné a živé syntaktické jevy z komunikace. Proto je pro ně základním rozlišením věta a výpověď. Vycházejí z klasické syntaxe, a tedy z funkce slov ve větě. Přístupují k větě nejen jako k celku složenému z jednotlivých částí, ale vycházejí z funkce výrazů ve větě, jež vyplývá z jejich syntaktických a také sémantických vztahů k jiným výrazům. Grepl a Karlík se snažili poukázat na řadu nedostatků vymezení členů Vladimíra Šmilauera. Upozornili na vymezení podle různých kritérií, které se stává nejednoznačným. Ale především poukázali na nerozlišování syntaktické a sémantické stránky větných členů. Zástupci brněnské školy se řídí podle tzv. dependenčního (závislostního) modelu, jehož základní vlastnost vychází od sémantické struktury. Autoři Grepl a Karlík považují za základ modelu, větné struktury, predikátor, jenž je slovesem s určitým významem. A kopírují tím teorii valenční syntaxe. Podle této teorie také nepoužívají klasickou tradiční terminologii předmět (objekt) a příslovečné určení (adverbiale), ale užívají základního termínu „komplement“, jakožto syntaktické pozice dané valencí tvořící spolu s predikátorem základovou větnou strukturu. Komplementy pak dělí na aktantové (podměťový, předmětový a příslovečný) a neaktantové (způsobový, měrový a

kopredikátový). Druhým základním termínem označujícím nevalenční doplnění predikátoru je adjunkt, u kterého rozlišujeme dva typy: cirkumstant a kopredikát. Tuto snahu o přesnější rozlišení mezi „předmětem“ a „příslovečným určením“ považujeme za velký přínos. Podle našeho názoru znamená valenční teorie i přístup brněnské školy, valenční syntaxí ovlivněný, pokrok a správný směr, kudy by se syntax mohla ubírat dále. Domníváme se však, že není dosud možné vymezit přesná kritéria, která by s jistotou určila, zda se na daný výraz dívat spíše jako na předmět, či jako na příslovečné určení.

Seznam literatury

- BAUER, Jaroslav – GREPL, Miroslav. *Skladba spisovné češtiny*. 1. vyd. Praha : SPN, 1972.
- CONFORTIOVÁ, Helena. *Seznam nejméně frekventovaných českých sloves s označením vidu, rekce a s příklady*. Praha : Univerzita Karlova, 1982.
- ČECHOVÁ, Marie a kol. *Komplexní jazykové rozbor*. 1. vyd. Praha : SPN, 1992.
- DANEŠ, František a kol. *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. 1. vyd. Praha : Academia, 1987.
- DANEŠ, František. *Věta a text: studie ze syntaxe spisovné češtiny*. 1. vyd. Praha : Academia, 1985. Studie a práce lingvistické; sv. 21.
- DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk a kol. *Větné vzorce v češtině*. 2. vyd. Praha : Academia, 1987. Studie a práce lingvistické, 23.
- DANEŠ, František a kol. Skladba. In: HUBÁČEK, Jaroslav a kol. *Čeština pro učitele*. 2. vyd. Opava : VADE MECUM, 1998, s. 162–266.
- DVOŘÁK, Jan – MALČÍK, Petr (eds.): *Miroslav Grepl. Jak dál v syntaxi*. 1. vyd. Brno : Host, 2011.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr. *Skladba češtiny*. Olomouc : Votobia, 1998.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr. *Skladba spisovné češtiny*. 2. vyd. Praha : SPN, 1989.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr. *Učte se s námi skladbě češtiny*. 1. vyd. Praha : SPN, 1992.
- HAUSENBLAS, Karel. Co nového v 2. vydání Novočeské skladby V. Šmilauera? *Naše řeč* 1967, roč. 50, č. 2, s. 104–108.
- HAVRÁNEK, Bohuslav – JEDLIČKA, Alois. *Česká mluvnice*. 1. vyd. Praha : Slovanské nakladatelství, 1951.
- HAVRÁNEK, Bohuslav – JEDLIČKA, Alois. *Stručná mluvnice česká*. 2. vyd. Praha : Fortuna, 2002.

HOŠNOVÁ, Eva. *K vývoji české syntaxe (ve vědeckých textech z poslední čtvrtiny 19. století)*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1994.

HRBÁČEK, Josef a kol. *Mluvnické rozbory a cvičení v češtině*. Praha: Karolinum, 1994, s. 59–114.

HRBÁČEK, Josef. *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha : Trizonia, 1994.

HRBÁČEK, Josef. Výpověď a věta. In: ČECHOVÁ, Marie a kol. *Čeština - řeč a jazyk*. Praha: ISV, 1996, s. 225–331.

JELÍNEK, Jaroslav – SEDLÁČEK, Bohumil – STANĚK, Vladimír a kol. *Všestranné rozbory jazykové*. 2. vyd. Praha: SPN, 1968.

JELÍNEK, Milan. Jubilejní vydání Stručné mluvnice české. *Naše řeč*. 1967, roč. 50, č. 1, s. 34–36.

KARLÍK, Petr a kol. (eds.). GREPL, Miroslav a kol. Syntax. In: *Příruční mluvnice češtiny*. 2. vyd. Praha: NLN, 2008, s. 369–698.

KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (ed.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Lidové noviny, 2002.

KOPEČNÝ, František. *Základy české skladby*. 2. vyd. Praha : SPN, 1962.

LOPATKOVÁ, Markéta – ŽABOKRTSKÝ, Zdeněk – KETTNEROVÁ, Václava a kol. *Valenční slovník českých sloves*. Praha : Karolinum, 2008.

NOVOTNÝ, Jiří. *Nástin syntaktického popisu češtiny (na základě valenční teorie)*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Pedagogická fakulta v Ústí nad Labem, 1984.

PANEVOVÁ, Jarmila. Rozvití předmětová a příslovečná, doplňující a určující. *Naše řeč* 1975, roč. 58, č. 2. s. 61–66. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5820>

ŠMILAUER, Vladimír. *Nauka o českém jazyku*. 2. vyd. Praha : SPN, 1973.

ŠMILAUER, Vladimír. *Novočeská skladba*. 2. vyd. Praha : SPN, 1966.

ŠMILAUER, Vladimír. *Učebnice větného rozboru*. 1. vyd. Praha : SPN, 1964.

ŠTÍCHA, František. K problematice vazby. *Slovo a slovesnost* 1985, roč. 46, č. 1. s. 38–45.

TRÁVNÍČEK, František. *Mluvnice spisovné češtiny: část II. Skladba*. 1. vyd. Praha : Melantrich, 1949.

ULIČNÝ, Oldřich. *Instrumentál v struktuře české věty*. 2. vyd. Praha : Karolinum, 2000.

Seznam použitých zkratek a značek

GE – Gebauer–Ertl – *Gebauerova Mluvnice česká*. Nově zpracoval V. Ertl. 9. vyd. 1926.

Histor. mluvnice IV. – Jan Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého. IV. Skladba*. 1929.

Ad – Adverbiale, příslovečné určení (podle V. Šmilauera)

O – Objekt, předmět (podle V. Šmilauera)

nom. – nominativ

akuz. – akuzativ

aj. – a jiné

apod. – a podobně

atd. – a tak dále

např. – například

tzn. – to znamená